Масса а мехкий пролетареш, вІашагІкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГІАЛГІАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 31 ОКТЯБРЬ, 1987 ШУ. ★ № 131 (7477). ★ Мах 3 кеп.

Советски Іилманхой, конструкторащ, изобретателаш! Экономика сихъяь дегІаухалга, даймехка производство дунен лакхерча боарам тІа йоаккхалга Іалашдеш йола овлангара Іилман-технически проблемаш кхоачашъярс беррига низ тІабахийта!

(КПСС ЦК ТІахьехамашцара).

Вай республике хьалъеча промышленни предприятех лоархІамегІчарех цаІ я В. И. Ленина цІерагІча мехкдаьтта чакхдоахача Грозненски заводе хьалъеш йола Г-43-107 яха установка. Из ханал хьалха хьалъяьккхара шера социалистически яхь йоаржаяьча ЧИУС-а СМУ-7 гІишлонхоех дуккхачар шоай декхараш тІеххоачаш а даь, дика къахьегама совгІат кийчдаьд Сийлахь - боккхача Октябра 70 шу дузача юбилейна. Царех цаІ ва слесарь-монтажник Дадаев Анзор. Ший балхах тІехдика кхеташ вола специалист ва из. Цудухьа цун вІаштІехьдоал хІара сменагІа нормаш дикка тІеххоачашъе.

СУРТА ТІА: слесарь-монтажник А. Дадаев.

А. АЙРАПЕТОВА сурт.

РСФСР Лакхехьарча Совета сесси

1988 шера йола Российски Федераце экономически социальнии дегІайоалаяра Паччахьалкхен плани республика бюджети ювц 29 октябре Москве Йоккхача Кремлевски Двореце хьайийллача цхьайтталагІа хержача РСФСР Лакхехьарча Совета ялхлагІча сессе.

Депутаташа тІоараш а тохаш тІанийцар новкъостий В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е.К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов.

1988 шера республика дегІаккхувлара Паччахьалкхен планахи 1987 шера план кхоачашъярахи доклад йир РСФСР Министрий Совета председатела заместитела, республика Госплана председатела депутата Н. И. Масленникова.

Докладчика белгалдаьккхар, хьатІадоагІа шу производствай управленен ерригача звеньяшка масштабни перестройка яра хьалашка шийтталагІча пхе шера плана заданеш кхоачашъеча хоадам беш йола этап йолга. Укх шера дІаяхача хана плана заданеш кхоачашъяра итогаша хьахьокх халкъа боахама дерригача доакъоашка дикагІча оагІорахьа хувцамаш хиннилга. Цунца цхьана республика боахамашка перестройка елга хІанзарча этапо дІадехарашка хьежжа дац.

ХьатІадоагІача шера лаьрхІа йола Паччахьалкхен план предприятеша, объединенеша, организацеша, министерствашен ведомствашен, автономни республикай Министрий Советаша, моттигерча Советий исполкомаша ВЦСПС-а дакъа а лоацаш тийнача предложеней кІийлен тІа оттаяьй. Промышленни производства боарам 4,3 процент дегІабоагІаргба, юрта боахама продукци — 3,8 процент, цо пятилетка кхаь шера заданеш кхоачашъе таро лургья. Къаман доход 4,3 процент дукхагІа хургья.

План кхоачашъяра механизм овлангара хувцалуш я. 1988 шера 1 январе денз дІадолалургда Паччахьалкхен предприятех (объединенех) дола СССР Закон. Из теркал а деш республике хьинаре керда боахама система вІашагІйоллаш латт.

Плана социальни программа, цун лоархІаме дакъа санна халкъа вахара боарам лакхбара йола паччахьалкхен мероприятеш юкъейохийт.

ХьатІадоагІача шерара планови заданеш кхоачашъелга боахамий, социальни проблемаш къоастаечарча кердача принципашцен гІулакхащцен айхха бувзама болаш да. ДукхагІча даькъе уж толаме кхоачашъярах тийша хургда дІахо Российски Федераци социально-экономически дегІайоалаелга сихдар.

Депутаташа ладийгІар 1988 шерара РСФСР Паччахьалкхен бюджетахи 1986 шера республика бюджет кхоачашъярахи йолча РСФСР финансай министра А. А. Бобровникова докладага. Сессе хьажа хьачуенна хьатІадоагІача шера йола бюджета проект 110,5 миллиарда сома боараме я, 6,6 процент дукхагІа. Предприятей финансови ресурсаш хьахилара бола доходий лоархІам лакхлу. Аханел совгІа бола пайда предприяте доалахьа бут производство дегІаккхувлара, къахьегама коллективий социальни эшараш кхоачашдара лаьрхІа.

Делкъел тІехьагІа докладаш РСФСР Лакхехьарча Совета массазарча комиссей къаьст - къаьстача заседанешка йийцар.

Российски Федераце къахьегамхоша практически гІулакхаща хьаллоац боахам лелабеча радикальни реформа яра бола КПСС-а стратегически никъ. Цунах дийцар Москве шин дийнахьа болх баьча РСФСР Лакхехьарча Совета сессе трибуна тІара республика паччахьалкхен Іаьдала лакхехьарча органа депутаташа. 30 октябре Йоккхача Кремлевски Двореце хиннача сессе 1988 шера республика экономически социальнии дегІайоалаяра Паччахьалкхен плани бюджети йийцар. Цу документашца бувзам болча дешашка хьежар РСФСР Лакхехьарча Совета массазара комиссей къаьст-къаьстача заседанешка.

Депутаташа тІоараш а тохаш тІанийцар новкъостий В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов.

Сессе къамаьлаш даьча депутаташа белгалдоахар, халкъа депутатий Советий лоархІамни регионаш комплексно дегІаккхувлилга Іалашдара бола цар бехктокхами лакхбелга теркал а деш плана керттерча хьокхзмашта разработка яь хилар. Юкъарапаччахьалкхен хьаштайшка хьежжа РСФСР Малхбоален районаш приоритетно дегІаккхувла лерхІа РСФСР Нечерноземни зона агропромышленни комплекса материально - технически база дІахо чІоагІъе лаьрхІад.

Ораторашa плани бюджети чІоагІъелга мога а деш белгалдоахар, республика экономика дегІаккхувлача йолча дикача тенденцешта нийсса дукха къоастаянза проблемаш а хилар.

Парте экономически стратеги кхоачашъяро, белгалдоахар къамаьлаш даьраша, халкъа образовани эргаяьккха-тоаяро, наьха унахцІено чІоагІъяро, цар культурни духовнии хьашташ кхоачашдара тІадерзадаь дола лоархІаме социальни декхараш къоастаде таро лургхилар.

Берригача депутаташа раьза а болаш тІанийцар 1988 шера РСФСР экономически социальнии дегІаккхувлара Паччахьалкхен планахи 1988 шера РСФСР Паччахьалкхен бюджетахи дола Законаш. Массазарча комиссеша яь поправкаш теркал а еш бюджет чІоагІъяьй доходаштеи расходаштен 110.607.638 эзаро сом а долаш.

Иштта 1987 шера РСФСР экономически социальнии дегІайоалаяра Паччахьалкхен план кхоачашъярахи 1986 шера республика бюджет кхоачашъяра отчет чІоагІъярахи дола соцамаш тІанийцар.

Депутаташа РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума Указаш чІоагІ а даь доаггІаш дола законаши соцамаши тІанийцар.

Берий кхачан продукташ дукхагІа арахецара, ассортимент шеръяра, дикал лакхъяра хьакъехьа фу ду аьнна депутаташа яьча запроса жоп делар РСФСР Госагропрома кулгалхоша.

Сессе болх чакхбаьккхар. (ТАСС).

Яхьа дневник

ЛаьрхІар кхоачашду

Укх юбилейни шера цхьоалагІча январе денз Госприемка системага а яьнна, болх бе йолаеннача кхаь предприятех цаІ я СССР 60 шу дизара цІерагІча Грозненски «Оргтехника» яхача производственни объединене коллектив. Цу кхаьннех а укх шера ше тІанийца декхараш кхоачашдеш яц из цаІ мара. Дерригача технико - экономически хьокхамий итт бетта задани кхоачашъярах ханал хьалха рапорт деннад объединене болхлоша. Ер шу доладелча денз паччахьалкхен планагІа лаьрхІачул совгІа цар маьхалъяьккхай 660 эзар гаргга сом мах бола тайп-тайпара продукци, хІаьта заданел совгІа арахийцай 720 эзар сома маьхал тІех йола товарни продукци. Белгалдаккха дезаш да объединене ара мел хецаш йола продукци дикен тІехдикен хилар.

Ший потребителашта продукци лоаттаяра договорни декхараш а толаме кхоачашдаьд цо. Къахьегама овсарле лакхъяра план 101 процент кхоачашъяьй. Арахецача продукцега дІабола мах лохбарах, кхом барен хьурмат дарей режим чІоагІъярах планал совгІа укх шера бІаьш эзараш сомий пайда баьб цо паччахьалкхенна.

Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дузача юбилейна дика къахьегама совгІат а кийчдеш, хІанзлехьа пятилетка хьалхарча шин шера план кхоачашъяь дукха болхлой, бригадаш я объединене. Царех я Макаров Владимир Васильевич керте латтача комплексни бригада коллектив, токарь Акаев Хьамзат, резчик Тангиев Башир, наладчик Кузьмин Федор, кхы дукха бараш.

Деша дай бац

«Грознефтеоргсинтез» производственни объединенена чуйоагІача предприятеех эгтара йоккхагІчарех цаІ я В. И. Ленина цІерагІча мехкдаьтта чакхдоахача завода коллектив. Цо ший план а тІанийца социалистически декхараш а толамца кхоачашдарах дуккхача даькъе тийша да бІарччача объединене коллектива болх лерттІа дІабахар. Цхьабакъда, ер шу доладелча денз хІара бетта тІанийцача декхарех лоархІа ца ярал совгІа, паччахьалкхен декхар дукха тІадусаш хьабоагІа мехкдаьтта чакхдоахача завода болхлой. Юбилейни шу доладелча денз цар ара ца хецаш йисай кхо миллион сома маьха товарни продукци.

Шоай потребителашта договорни декхарех цар поставкаш ца еш йисса тайп-тайпара продукци кхы а дукхагІа я. Арахецача продукцега дІабола мах оттабаьча боарамал дукхагІа ба. Паччахьалкхенна пайда бара даькъе тІанийца декхараш меттел, планови заданеш а кхоачашъе гаьна ба уж.

БОЛХЛОЙ КЛАССА ИСТОРИ ТОХКАШ

Л. Н. Толстоя цІерагІча Нохч - ГІалгІай паччахьалкхен университета актови зале болх беш я «Донерчеи Къулбаседа Кавказерчеи исторически Іилма истори. Болхлой класса историографе проблемаш» яха тема йола Ерригроссийски региональни Іилман конференци. Из кийчъяьй РСФСР лакхерчеи лаьрххІа юкъерчеи образоване министерствос, СССР Іилман Академе СССР историе института, КПСС Нохч - ГІалгІай обкома, Л. Н. Толстоя цІерагІча паччахьалкхен университета лакхехьарча школа Нохч - ГІалгІай Іилман центро. «Знак Почета» яха орден лелаеча историе, социологе, филологе Нохч - ГІалгІай Іилма - тохкама институто. Цига дакъа лоацаш ба вай мехка дуккхача городашкара баьхка цІи хеза Іилманхой-историкаш.

Конференци хьайийллар психологически Іилмай доктора, Л. Н. Толстоя цІерагІча паччахьалкхен университета ректора, оргкомитета председатела заместитела В. А. Кан-Калика.

М. КАРТОЕВ.

СОВЕТИЙ МЕХКА ГІОЛЛА

• НОВОСИБИРСК. Городе революционни болам дегІаахара ерригa этапаш чулаьцай никъ барен экскурсейн моттигерча бюрос Новосибирске баха нах хьийхача экскурсионни маршруто. ДІайолалу из ссылке вохийташ В. И. Ленин городе хиларах дувца уголок-музей йолча машиннаькъа вокзала читальни залера. Экскурсионни маршрута юкъелахийтад иштта «революцецІа», «приказчиний цІа», «лаьца цІа», кхыдола историко-революционни памятникаш. Городской большевистски организаце историцара къаьначарех цхьа оагІув хьахьокх реставраци яьчул тІехьагІа чубоагІа нах юха а хьатІанийцача «Подпольщиний явочни квартира» яхача цІен-музея экспозице.

• ПЕТРОЗАВОДСК. Къона агитаторашн пропагандисташи тІоаш йола центр а хинна дІаэттай Петрозаводске хьайийлла киноклуб. Дунен халкъаштa юкъерча вахара темаех йола фильмаш укхаза йоашх лектораша, Іилманхоша, журналисташа. Къаьстта аьлча «Кабулера дІайха ахка» яха фильм хьокхача хана цига хьийхабар афгански душманий бандашта духьала тІом беш хинна бІухой - интернационалисташ, Шоашта бІаргадайнарашцА хьалдизар цар экрана тІа хьахьекхар. Городе кинотеатрашка болх беш я бахача наьха боккхазІамига хиларга хьежжа йолча группашта лаьрхІа кхыйола клубаш а.

• ФРУНЗЕ. Эгтара хьалха киргизски меттала араяьхай Ленинах йола вай мехка халкъий поэтий дикагІйола произведенеш. «Киргизстан» яхача республикански издательстве арахийцача сборника юкъеяхай цар стихаш. Перевод льй поэтически деша бовзаш болча мастераша. Книжка хеталаь да Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дизара.

• ОДЕССА. С. Эйзенштейна «Броненосец «Потемкин» яха фильми из цІи йола О. Чишкой оперен органични вІашагІъйинай «Ерригача замаштен халкъаштен» яхача кердача музыкальни программа тІа. Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу даларга кийчъяьй спектакль Одесски филармоне коллективо. Масштабни эпически спектакле чІоагІа лохкаш я Бетховена музыка, йоахаш я советски поэтий стихаш.

• АСТРАХАНЬ. Астрахански колхозхоша новкъостал ду Волго-Каспе чкъаьрий запасаш лоръяра. Іаьржа денанчул тІехьагІа Волгаа дІакъоастадаьча Іаматкара пхандаргаш лорадара баьча балха итогаш яьй. Колхозни бригадашен юрташкарча дешархошен сезонагІа бІаьш километраш хула каналаш цІендир, нерла даьха а даьхар, доккхача хи чу кхачийтар маьхерча промысловн чкъаьрий ши миллиард гаргга пхандаргаш. ХІанз Волга форлах дІаккхетача юхеболх беш я осетровий кхыдолча фухи дола чкъаьрий дебаду иттaш йола предприятеш, дегІадоагІа Іамацка чкъаьрий леладелга, Іамарч цІандеш мелиоративни балхаш ду.

• ТБИЛИСИ. Хьайбаш леладерий гІонча а хинна дІаэттай юрта боахама механизацен электрификацен Грузински НИИ специалисташа хьаьча установках Фермай йоккхалга-зІамигалга хьежжа йоккха йоаш сек цеща хувца йиш йолаш я цун мощность. Йоккха балха овсарле йолча пастеризатора эгтара хьалхара образецаш арахийцай института экспериментальни заводо.

• ТОРЖОК. (Калинински область). Маьлха энергех хий дІоахдара пайда эц Торжоке «Цхи ялара дукхьалара техника» яхача Іилма-производственни объединене арахецача установках. ДІайха хий лоаттаду йІовхала тешаме изоляци йолча 120 литр чуйолача бака чу. Юрташка бахача нахан дачникаштен йолча кердача продукце эгтара хьалхара парти дІаяхьийтай Юкъерча Азе республикашка.

• ЛЕНИНГРАД. Музыка езараштa яйзар Ленинграда къоначa композиторий творчествага хьажара концерташка — керда цІераш. Города дикагІйола моттигаш елар царна юкъе дакъа лоацаш хиннараштa. Программо юкъеэзар симфонически, камерни, эстрадни концерташ. ЛадийгІарий безам тІабодаш хилар А. Радвиловича «Скрипачах йола легенда» яха поэмафальг. Е. Ершан вокальни цикл, Чингиз Айтматова «Форда йисте гІолла уда пеги цхьу» яхача повеста мотивех оттадаь «Шийлача форда илли» яха А. Смелкова симфонически дувцар. Программаех цаІ оттайнр Н. А. Римский-Корсакова цІерагІча консерваторе композиторски факультета студенташа.

(ТАСС).

МИШТА Ю ІАН КИЙЧО

НОВКЪОСТАЛ ЭШ

«Терек» яхача мебельно-дахчан хІамаш еча производственни объединене подразделенешка Іана кийчо яра болх тайп-тайпарча хьисапе кхоачашбу.

Тхо, предприяте цхьаьца йолча подразделенешка гІолла болхлошта фу хет а шийлача хана болх бара коллективаш кийча йий а хьожаш чакхдаьлар.

ШоллагІча мебельни фабрика халкъа тІахьожамхой группа председатела И. Козыра дувц:

—Тха № 2 йолча мебельни фабрике Іана дика кийчо яьй. Белгалъяьха мероприятеш кхоачашъяра оаха комплексни бригада вІашагІъеллаяр, цун чубоагІар плотникаш, каменщикаш, штукатураш - маляраш.

ХІанзле кораштa кизгаш техад, наІарий, корий, цехашка чувоалачара тамбурий санагІаш тоадаьд, управлене зданена басараш хьекхал, кІираш техай, йІовхал хьателача линешка сварочни балхаш даьд.

Цхьабакъда, уж йІовхала магистралашта лаьрхІа йолча изоляционни материалашца лерттІа Іалашбац. ХІанз а тІехьа Іалашон отдело из дош къоастадаьдац.

— Тхо дерригнех тхоаш лоархІадир, — йоах Ермоловски филиала профсоюзни комитета жилищни комиссе председатела А. Дадаева, — Іан кийчо яра болх профкомо тІахьожам а лоаттабеш кхоачашбир.

Ерригача цехашка Іана кийчо яра белгалъяьха мероприятеш ювцара хетаяь комсомольски собранеш чакхъяьхар. Цига дуккхача болхлоша керда предложенеш тийлар. ХІаьта кулгалхоша болхлошта хетар кхоачашдергдолаш терками ийцар.

ТІаккха тІатеІІа из болх кхоачашбе болабелар уж. Цкъарчоа производственни помещеней тховнаш тоадир. Шоай бахача наьха фусамашта ремонт а йир цар.

Ала деза, цу коллективо укх шера санна цІаккха а ханнахьа, дика Іана кийчо яьяц аьнна.

Цу лоархІамерча мероприятена иштта хьинаре кийчо яр бахьан долаш Ермоловски филиала коллектива объединене кулгалхой оагІорахьара новкъостал эшанзар.

— Тхона чІоагІа новкъостал эш, — йоах, керттерча предприяте цхьоалагІча мебельни цеха отделочникашa З. Кувиковаси П. Торшхоеваси. — Сов тІехьа тохабелар тха цехе Іана кийчо е. Масала, полировальни отделенена тхов тиллаб. Цхьабакъда, из болх боагІача тайпара кхоачашбаьбац. Ма дарра аьлча, ледар чуухаргдола хийра моттигаш дукха йитай укхаза. Цул совгІа отделене штукатурка е, кІира тоха, басар хьакха, лерттІа электроэнергеца Іалашъе еза. Канализационни система капитально тоае езаш я. ЙІовхала проволаш хІама тІахьоарчаянза я, из бахьан долаш дукха йІовхал йов. ХІаьта из дара изоляционни материалаш эш Уж йоацаш я.

Оаха цеха болхлой цІерагІа объединене доалахьарча ремонтно - гІишлон управлене болхлошка дех уж лакхе белгалдаьха кхоачамбоацараш ма хулла сихагІа дІадахар.

ХІаьта шоллагІча мебельни цеха слесара Н. Баранника йоах: —

— Тха цехе хьалхxе а дІаболабир Іан кийчо яра болх. Белгалъяьха хиннача мероприятеех дикка дукхагІъяраш кхоачашъяь яьннай. Цхьабакъда, тхо хІанзачул тІехьагІа еха калориферaш кердачарпа хувца езаш да.

Цхьаццайолча участкашка къахьегамхошта Іана хана бытови гІулакхаш дара дош ира латт. Масала, ремонтно - гІишлон управлене штукатураштa - маляраштa, плотникашта, каменщикаштa душевойна лаьрхІа помещени ялара гІулакх хІанз а къоастаданза да.

Штукатур - маляра Б. Келоевас йоах: —

— Тхо хІанз а тІехьа болх чакхбаьяча цхьоалагІча мебельни цеха душевой ух. Массаза цига иха дарг мичад тхо. Цудухьа тхона бакъахьа хетар РСУ-ра душ тоайча. ТІаккха Іан а тІехьа болх беш безамегІа хургьяр.

ЦхьоалагІча мебельни фабрикера отделочницас М. Турчанниновас йоахар:

— Тха цехови помещене тховна ремонт яь йоалаш латт, цхьабакъда, производственни помещене ий ремонт ца еш дисад. Из болх ма хулла сихагІа бе боагІар.

Предприяте бизза пайда а ца эцаш дика помещенеш латт. Царех цхьаннех дийцар объединене рационализатораша Б. Фотиева, С. Яковлева, Н. Чернышова, А. Головинске.

— Керттерча предприяте территоре тІа баьцадaараш дохкаш йола тика я. Цхьабакъда из цІаккха болх беш хилац. Цудухьа оаха объединене рационализатораша кулгалхошка предложени лу, из помещени тхона хьаялар дехаш. ХІана аьлча, цо тхона балха тІа дикка новкъостал дергдар.

№ 1 йолча мебельни фабрика болхлоша шоай территоре тІа Іан замалахьа баьцадaараш хьалкхедергдолаш теплица е лаьрхІадар.

Цунах лаьца дувц фабрика профсоюзни комитета члена И. Лопушинскаяс:

— Рассада, минеральни удобренеш, инвентарь эца средстваш яланзар тхона. Цудухьа коллективо шоай ахчах мел эшар ийцар. Тхоашта цу гІулакха моттиг вІаштІехьа а яьккха баьцадaараш дІадийнад оаха. Уж оаха дІакъестача газаца дІоахдергда. ХІанз Іан замалахьа тха болхлой шун тІа шоай кулгашца хьалкхеяь помидораш, нарсаш, баьцаш хургья.

Кийча продукци чулоаттаеча складе а Іана дика кийчо яьй. ТІера тхов тоабаьб. Кораштa кизгаш техад. Шийла мух чухьеихаш хинна хийра моттигаш дІакъайлай. ХІанз доггІа а лоа а новкъа дац цига къахьегачарна. Иштта хоза-паргІата я хІанз грузчикаш шоай мукъа ха дІахьоча контеркераздевалке. Цун пенаши ийи дІоахдаьд, парови отоплени хьатІаенай. Цу чу хІама дара лаьрхІа истол оттадаьд.

Нагахьа санна укхаза санна массанахьа а ханнахьа эшаш дола бытови хьалаш хьадича массаза безамца дика къахьега йиш хургьяр. Цудухьа из дика гІулакх ма дарра хьаллаца доагІа.

А. ТЕРЕЩЕНКО.

ТкъоалагIча шерашкара комсомольцаш

Сийлахь-йоккхача Октябрьски Социалистически революце 70 шу дальна цIей дездеча укх деношка вайна юха а дагабох Советий Iаьдал бахьанце шоай вахар дIаденнараш, моцал, хало эшаеш, тIемо бохабаь хинна халкъа боахам юхаметтаоттабеча хьалхалаьттараш. Дай революционни традицеш хьеэца, царна тара хила безам ба кагирхой. Комсомольцаша, пионераша дукха болх бу уж бовза, цар вахарех дукхагIа ха гIерташ.

Дукха материал гулъяьй Староглaдовски школашкарча дешархоша шоай станицах лаьца. Исторе оагIош хьадийнъе, цу хана хинна сурт ше ма дарра хьахьокха гIерташ къаьстта дукха болх баьб цар укх юбилейни шера. Уж ба шоай станица историех дукха довзаш йола ткъоалагIча шерара комсомолка Х. Клешко хьалехараш.

— Станице вIашагIъеллача комсомольски организаце хьалхара секретарь В. Потеряев вар, — яхаш дагалувц цо. — ДагайоагIа хьалха шийна еша хинна задани. Цунна тIадиллар станице пионерски организаци вIашагIйоллалга. Атта болх бацар из, бераштa меттел даьшта а хацар «пионер» яхалга фуд. Советий Iаьдало шийца фу дахь, къонабараш мишта кхетабе беза хадданза дIахьсхаш, хьалха доахаш хилар из.

ТIах аьнна, массанахьа кхача гIерташ бар цу хана комсомольцаш. Дукха новкъостал дора цар коллективни боахамаш вIашагIдеxкача, хьинаре дакъа лоацар художественни самодеятельносте, салаIара сайренаш кийчйора.

Дукха ха я къонача краеведаша шоай станице хьалхара комсомолка хиннача Мажарова Анна Ивановнай вахарах йола материал гулъю. Ховш да кIайча бандиташа из йийналга, хIаьта из мишта нийсделар, моастагIашта из мишта кIалйисар хацар. Дешархошта корайир Гудермесе яха Анна Ивановнай веший сесаг. Цо дийцар из мишта хилар.

Анна Староглaдовске енаяр шийца Грозне деша яьгIа Голикова Таня йолча хьоашалгIа. Цу хана шиi воккхагIволча вешийца Грозне яхар из. Шиi неш йолча сарралца хинна юха Грозне цIаера из. Бийсан коа вера ялх говрабаьри. Кхоъ ара висар, вожаш наIараш каг а яь, цIагIа чулийлхар. Шоаш бовзаргбоацаш, юхь кIайлайоаккхаш, палчакхаш хьоарчаяьяр. Аннай воша Иосиф вижа уллачара кхоссавелар, хIаьта а герзах кийчбеннача наха духьала отта низ таанзар. Бандиташта яйзар комсомолка. Цхьане вIелг тIа а хьекха аьлар:

— Ер я из!

Цхьа белогвардеец висар оарц даккха саг араваргвоацаш цIа лораде, вожаш Анна а ийца дIабахар.

ШоллагIча дийнахьа Iурра лерагIа тIехьавахар Иосиф. Бандиташ Сехин Василий волча бийса йоаккхаш хиннабар. Анна кхий чу а елла, тIа чIега а теха, ха оттадаьдар. Сахиллалца духаш - молаш а хинна, Iурра Анна а ийца дIабахар. Лер машинаькъа дIатIакхаьчар, цигара кхай тIа дIатIаяьлча яйра. Цу хана бурунашка лелар белогвардейски эпсара Хомина банда. Цигахьа дIайигаяр Анна а. Кхы дийна йолаш сага бIаргайовназар из.

Шоашкара доал бера даларах корзагIбаьнна Советий Iаьдала моастагIий чIоагIа къиза бар, фуннагIа даь а нах кхерабе гIертар. Къаьстта новкъа дар царна кагирхой большевикашта тIехьабалар. Ла ца могаш гоама яр царна кердача вахара тIахьехаш хьалхаьнна дIаэттa къона, хоза комсомолка Анна. Цудухьа йийра цар из. Цхьабакъда, наха кхерам тIатасса, уж совцабе низ дIакхачанзар моастагIий. ДIаваьиначун когаметта хьаоттар шоллагIвар.

М. БАШИРОВ.

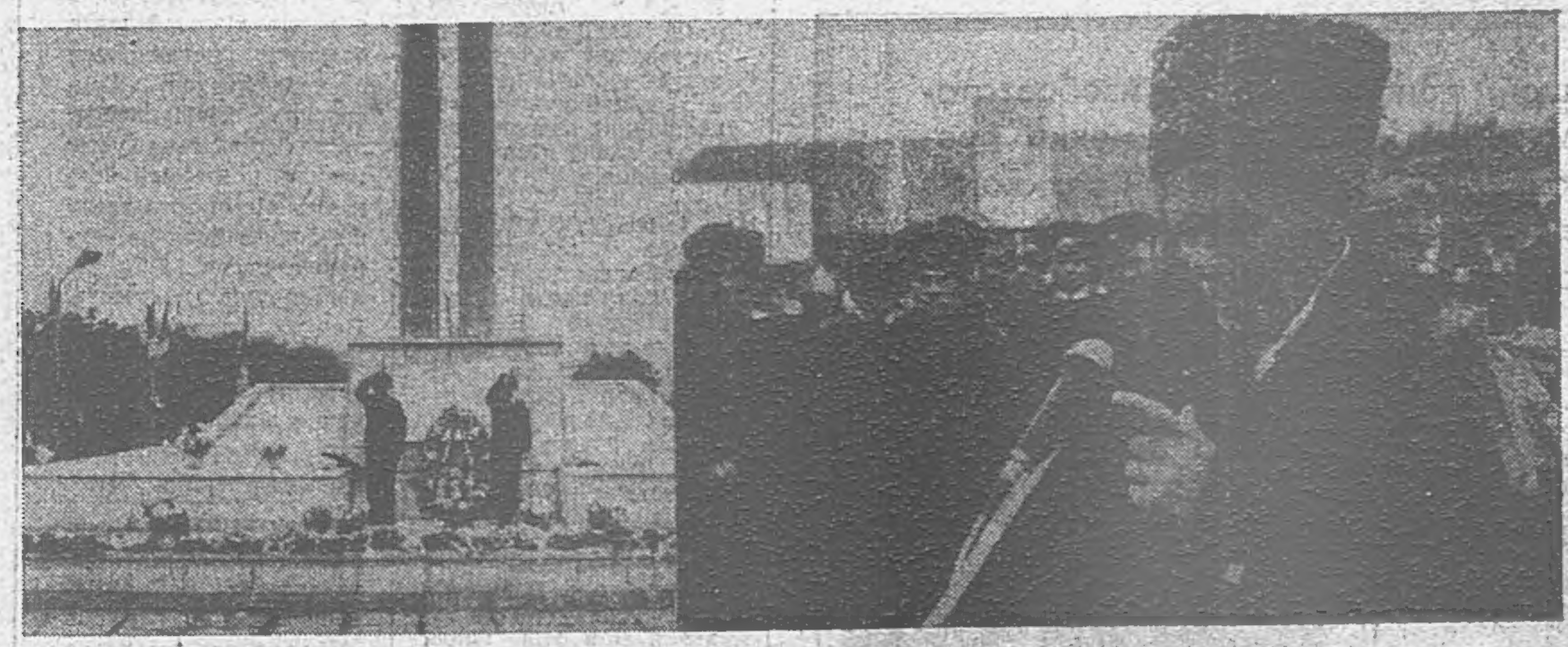

ДАЙ, ШО МАССАЗА А ХИННАД ОАХА СИЙДЕШ

Хетаргахьа, иштта дукха нах Iалхан-Юрта вIашагIкхийттабий-хьогI. Дукха нах гулбелар цига укх деношка. Цахаддаш хьаухаш бар нах. Цар хьакхухь знзаш, транспаранташ, цар массане а шоай сийлен декхар лерхI Советски Iаьдал доаккхача хана деникинцашца тIом а беш байнараштa памятник-обелиск торжественно хьаделлача дакъа лоацалга. Къаноша дувцачогIа, хIанзчул а дукхагIа нах вIашагIкхийтта хиннаб Iалхан-Юрта цхьан хана, 1919 шера 26 марта...

ЦIаьхха дага а доацаш кIайбараша къиза тIом болабир цу юрта бахача нахаца. МоастагIаша де лийрхIар дар цхьан-шин сахьата Советски Iаьдал доха а дань, юрт кара а лаьца. Нохчашкахьа эггара йоккхагIа лоархIача Урус-Мартанага духьале лоацаш дIабахар. Цар лийрхIар чакхдаланзар. 1923 шера 23 январе Владимир Ильич Ленина соратникаша А. И. Микояна, К. Е. Ворошилова, С. М. Буденне цигарча къахьегамхой викалий цхьоалагIча съезде хьакхайкайнр Нохчийчен автономи. Деникина дага хиннадацар иштта денал дола майра Iалханюртахой шийна духьалъоттаргба, аьнна. Шоашта кортамукъале, лаьтта, машар бенна дола Советий Iаьдал бахьан долаш тIом бе кийча вар Iалхан-Юртара хIаравар, герз бе долла низ кхоачаш мел вар. ХIаьта топ етта ца ховраш, е герз доацаш бисараш, беттара яьха шалташ а йолаш, тIаболабелар моастагIчунна, тIом беш боацараша хьатIакхухьар тIема кхоачам, тIем тIа лозабаьрий човнаш ехкар...

ДагадоагIа Iалханюртахошта — боабаьча шоай моарошта метта дIа а этта Цамаева Бацен Саидова Таархен моастагIчунца тIом беш хинна. Бе йоахкаш шалташ а йолаш, улицашка белогвардейцашца латаш байра вайнаьха кхалнах... ЦIаккха ца леш, даим яхаргйолаш шоай цIераш йитар Бацен Таархан, шоай моарой чIир лийхар цар, къона Советски Iаьдал бахьан долаш шоай синош дIаделар цар шек а боацаш...

ТIом дIаболабенна цхьа сахьат а далалехьа, эзар саг чувоагIача отряда керте а латташ, Iалханюртахошта новкъостал де хьакхаьчар Урус-Мартанера Эламбаев Iабдул-Керим. Дукха юкъ ялалехьа цига тIом бечарна новкъостал де хьакхаьчар герзаца кийчъенна йола партизании добровольцийи отрядаш. Уж яр лоалаха ядача ГIойтIара, Гехтiара, Коатар-Юртара, Куларера, Шотара, кхыча юрташкара. Дикъ дени буси тIом лаьттар Iалхан-Юрта. ТIема герзи кхачен бахьаш тылера цига хьаухаш яр ворданши фургонаши, хIаьта уж юха йоллар, тIем тIа хала човнаш хиннараш а ийце. МоастагI дукха човнаш хиннараш-м тIехьашка а ца боалаш дIахо тIом беш бар моастагIчунца... Дуненах дог а дилла сов кийчоеннабар уж къона Советий Iаьдал бахьан долаш. Кхерам тIаэттар социалистически революце гIулакха, хьалхашка лаьтта хаттар дар: укхаза Советий Iаьдал хургда е хургдац, яхаш.

Iалхан-Юрт бахьанце латаш хиннарашта лалла, царца цхьана моастагIчунна духьала тIом беш бар бичераховщинаца бIаь дийнахьен буси латаш хинна Грознера цIеэскархой. Цу деношка чухьежача кизго хьахьоккхаш санна гуш дар, советски халкъашта юкъера доттагIал, пролетарски интернационализм, шоай мехка кхоанен дакъе цар дег-уйла цаI хилар. Бакъдолча хIаман тIехьа тIом беш хинна нохчий юрт бахьан долаш латаш байра эрсе И. Негоднев, украинец Н. Василенко, китаец Ки Су ши... Артиллериста Смирнов Марка йохайир моастагIчун ши йоккха топ, боабир моастагIчун эскарера итташ салтий, хIаьта шийна снарядаш кхоачаеннача тIехьагIа бе топ а елла, дегIал а ваха, лата волавелар из. Iалханюртовцашта дагабоагIа уж, сий ду дарна карагIдийннача турпалча гIулакхий, дагалоаттаю цар цIераш.

МоастагIа воха а ваь, хIалакквир. Царех ворхI бIаь совгIа волча сага дакъий дисар укхаза. Цхьабакъда, Iалхан-Юрт бахьан латаш хиннараш а дукха байра — 560 саг. 1919 шера март бутт бовча деношка юртарча хIара шоллагIдолча цIен коанаIараш йийллаяр — таьзет латтар цига. МехтиевгIар цIагIара цхьана аранийцар Гани, Цоки, Мохьиди, Абу цIераш йолча виъ веший декъий. АрсановгIар дезалера велар Багиг, Хечи, Эдильхан яхакхо воша, МусаевгIар дезало байна дIабехкар шоай да Хашун воI Ахьмии... Урус-Мартанхоша, гIойтIахоша, гехтIарча, шотарча наха шоай къонгий декъий цIа а кхухьаш, шо-шоай кашамашка дIадехкар.

ТIаккха фу де дийзар вайнаьха а боацаш укхаза байнарашта? — кхыча динах болаш ма бий уж? Из тайпа хаттар хьалхашка оттанзар Iалханюртахошта. Ноаноша, исташа, шоай къонгашца цхьана эрсе, украинец, китаец дIавеллар лакхе бийцараш дIабехкача цхьан кашамашка. ВIаши юхе дIабехкар уж, кхыметтел байначул тIехьагIа а късаста ца бар гIоне. Ерригача юрта юкъара таьзет дар из. ХIана аьлча, уж бар революце мурдаш, царна дагадаьллар а цаI дар — революци котъялар.

...Цу хана денз 68 шу даьнначул тIехьагIа, Сийлахь-йоккхача Октябрьски социалистически революце 70 шу дузача деношка делла а доагIаш хьадийллад из доккха памятник-обелиск Iалхан-Юрта. Даим укхаза латтаргда из, хIаьта вежарий кашамашка боахараш цIаккха бицболийтаргбац цо.

— Из памятник — вай даьштеи даьдаьштеи дола совгIат да, хIана аьлча, майра, денал долаш, революце идеяшта боарам боацаш тешаме болаш, Сийлахь-боккхача Октябро хьакхеллар шоай цIий Iо а ухийташ, цар лорадаьнда, — аьлар ше митинге къамаьл деш КПСС Урус-Мартановски райкома хьалхарча секретара В. Т. Сагаева. — Халкъа дагабоахк уж. Иштта нах а бовш яьккхаецаре — йоаккхаргъяцар котало, хургдацар революце моастагIий эша а беш, вай хьакхелла тахана ра иразера вахар а. Цхьан минута сатем а оттийташ сийле вай цар!

БIаьш бола нах сатийна латтар, цаIаш шоллагIчарна бIарахьежар, къонача Магазиева ПаьтIамата юхь тIа гIолла Iодоладелар бIаргех Iоухача хин тIадамаш. Шалташ бе а ехка моастагIчунна духьала этта бола Бацен Тархен дагаехай-те цунна? Бесах а хувца а венна, еттаяла йолаелар цу тIем тIа дакъа лоацаш хиннача вокхача сага Хакишева Болавде басилгаш. Цун дагадехар фу дар-теш? Цхьан дийнахьа венна МехтиевгIар виъ воша варий-те цунна дагавенар? Вайнаьха иштта Iаьдал деце а, керта тIара вайнаьха кий Iояьккхар Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа дакъа лоацаш хиннача Герихановн Шамсудипа. МоастагIчунца дегIала а ваха латаш хинна Смирнов Марка сийна даьдарий-хьогI цо из? ЧIоагIа бийнаш а даь, са ца доахаш сайна кIирвенна бIарахьежаш латтар ЦIеча Байракха ордени «За боевые заслуги» медали енна вола бIухо-интернационалист Эла-Хьажа Зулаев. Памятникага бIарг локхаш цунга хьожаш ва цун автор К. Юсупов. Къонгаша, къонгий-къонгаша, цар къонгаша сийдергда Советий Iаьдал доаккхача байнарий! Даим сийле хийла цар!

С.-М. ИСАРАЕВ.

СУРТАШ ТIА: памятник-обелиск; из хьаделлара хетаьча митинге къамаьл деш ва Iалхан-Юрта хиннача тIем тIа дакъа лоацаш хинна Хакишев Болавди.

М. МАДАЕВА сурташ.

Нохч-ГIалгIай АССР къахьегацах йолча Паччахьалкхен комитетах Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамен социальни дешаштен йола Паччахьалкхен комитет хьаяраx дола

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу:

Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамах йолча Паччахьалкхен комитетах Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамен социальни дешаштен йола Паччахьалкхен комитет е.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель

Х. БОКОВ.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь

С. КОЖУХОВСКИЙ.

г. Грозный,

1987 шера 23 октябре.

•

Нов. А. Н. Инуркаев Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамен социальни дешаштен йолча Паччахьалкхен комитета председателалла хьожаварах дола

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума

УКАЗ

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу:

Нов. Инуркаев Абдулла Нурмагомедович Нохч-ГIалгIай АССР къахьегамен социальни дешаштен йолча Паччахьалкхен комитета председателалла хьожаве.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель

Х. БОКОВ.

Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь

С. КОЖУХОВСКИЙ.

г. Грозный,

1987 шера 23 октябре.

Сийлахь-боккха Октябри Нохч-ГIалгIайчеи

Терски республика военком

Къулбаседа Кавказе хиннача революционни событей историечухь лоархIам боллаш моттиг дIалоац цIи хеза советски военачальник хиннача Михаил Карлович Левандовске. Цун цIераца ювзаенна я 1918—1920 шерашка вай республика территоре тIа контрреволюцена духьала тIемаш деш къахьегамхоша яьха дуккха коталонаш.

ЦхьоалагIа дунен империалистически тIом хиннача шерашка паччахьа эскара бIухо хиннав Михаил Карлович. ТIем тIа хиннав из Февральски, тIаккха Октябрьски революцеш хиннача хана а.

Салташца-большевикашца цхьана Ленински идеяш наха дIайовзийташ Сийлахь-йоккхача пролетарски революце га доахаш салтий митингашка къамьлаш даьд цо. Цунах чIоагIа тешаш хиннаб салтий.

МИХАИЛ Карлович Левандовский ваьв 1890 шера городе Тифлисе зIамагIволча унтер-эпсара дезале. Михаила ши ду даьннача хана веннав цун да. Наха чу а латташ халла дуачоан дувхачоан оамал бе безаш хиннай нана Варвара Степановна. МугIарерча салтечунга Возлюбленный Максимага маьре а яхе эскарера цун гIулакх чакхдаьнначул тIехьагIа Терски областерча Николаевская яхача станице яха хьайоагIа Варвара Степановна.

Максима дукха везаш хиннав Михаил. Станице цхьа класс йола церковноприходски школа дика дешаш чакхъяьккхай кIаьнка, каникулех цIахийцача хана бIаьхийча наха чулаттача даьнен наннен новкъостал деш хиннад цо.

Цар дезал Грозне баха баьхкачул тIехьагIа Максим мехкдаьтта чакхдоахача заводе балха эттав, Варвара бIаьхийча наха чуэттай. Шийтта шу даьнна Михаил Грозненски йиъ класс йолча юкхьанцарча Пушкински училище деша хоаву. 1906 шера хоастора лист а йоаккхаш чакхйоаккх цо училища. (Из училища чухнина цIенош хIанз а долаш да. Цу чу я Грозненски № 13 йола школа).

Цул тIехьагIа реальни школе деша вода Михаил. Дешаш воллаше типографе наборщика болх бу цо, хIаьта цу хана грозненски пролетариато паччахьана духьала лоаттабеча революционни къовсама зем баха а волалу из.

Реальни училища чакхъяьккхачул тIехьагIа Левандовский дIахо паччахьалкхен университете деша гIортарах хIама хилац. БIаьхийча наьха къонгаш мара дIаэцаш хиннабац цига. Цунах дог диллачул тIехьагIа тIема гIулакх Iомаде город Петербургерча военни училище деша а вахе 1912 шера из чакхйоаккх цо. ТIаккха подпоручика звани а йолаш городе Кутаисе лаьттача Горийски полке гIулакх де хьожаву из.

ЦхьоалагIа дунен тIом болабелча полк Малхбузен фронте йода. Цига човнаш а хиле Левандовский госпитале вуг, тIаккха юха а фронте нийслу...

ЕРРИГА адамле цецъяьккха, дерригa дуне оагадаь дола октябрьски денош чакхдаьнначул тIехьагIа массе а миIингашка паччахьа эскарера нах цIаахийта болабича тIем тIа лаьтта кIаьдбенна, этта, ма-могга сихагIа шоай цIагIа цIанхачарга сатувсаш хиннача азараш болча салташца цхьана 1918 шу долалуш Грозне цIавенав Михаил Карлович а.

Кхераме, хала ха хиннай из Грознена: дийнахь а бус а залпагIа етташ топаш, пулеметий таташ, йоагаш цIераш, берашеи кхалнахеи детта цIогIарч — из дерригa а кхыча мехкашкарча разведкаша хьалха а доахаш кIайгвардейцаша Грознена, цунна гонахьарча юрташтен станицаштеи тIаоттадаь Iазап хиннад. Машиннинкъ бохабаь хиннаб. Поездаш лелаш хиннаяц. Грозный арахьарча дуненах дIахоадаь хиннай. Кердача промыслашка мехкдаьтта доагаш, лелхаш резервуараш хиннай. Денах бийса тарлуча хьала тIа этта хиннай город а цун гонахье а.

Йохаь, йоагаяь хIалакъяь хиннай города гонахьа лаьда нохчий юрташ. Хьунашка, орашка, аьлешка, шаьрача арешка хозаш хиннад чубаха тхов-кIале йоацаш, бахарах бехача дуккхача наьха узамаш.

Кер чу дог доаллаш, хIаман уйла еш вола саг, къахетанза варгвоацаш Iазап хиннад цу хана буржуазни националисташен контрреволюционни казачестван кхыча мехкашкарча къизача моастагIашца барта а баха наха тIаоттадаьр.

Грозненски революционни болхлой барттайнача дезала юкъе нийсвенначул тIехьагIа сихха гIулакхах кхийттав Левандовский. Дика дайзад цунна долаш дола политически хьал, кхетадаьд адамлен вахаре эггара чIоагIагIа нийсхо лелаергйола, сийлахь-воккхача Ленина байракха кIал хьахулаш латта керда Советий Iаьдал Къулбаседа Кавказе хьахулаш а, чIоагIлуш а латтилга.

Сергей Миронович Кирова тIахьехамагIа Октябра котало лорае, бахача наха гIо де, цар цIенош, рузкъа лораде болхлой революционни отрядаш вIашагIйохка йолайича мугIарера бIухо а волаш заводской самооборона ротаца дIаязвеннав Левандовский. Цу рота бIухо хиннав цун да Максим а. Военни специалист а еррига опыт революцена тешшаме гIулакх дара тIаерзаяь а вода Михаил Карлович берригa цIегвардейцаш-заводчанаш раьза а болаш рота командиралла хержав.

Герзаца кийчъяь болхлой отрядаш Грозне вIашагIйохкаро къахьегаш болча наьха Советий Iаьдалах бола тешам, уж цунна мутIахьа хилар тIехь-тIехьагIа чIоагIлуш хиннад.

КЪАХЬЕГАМХОШТА боарам боацаш дукха везаш а лоархIаш а хиннав Михаил Карлович. Тийрка йистерча халкъий кхоалагIчен йиълагIчен съездий делегат хиннав.

1918 шера городе Владикавказе хиннача йиъалагIча съезде Россе Къулбехьен Чрезвычайни Комиссара Серго Орджоникидзе предложенех Михаил Карлович Левандовский Терски Советски Социалистически Республика Военни Комиссаралла хержав. Август бутт болалуш Владикавказ яккха аьнна чухьийлхай Бичерахова бандаш. Города улицашка тIом болабеннаб.

Город лорае оарцагIъяьннача дукхача большевикий отрядашца цхьана шийца Владикавказски гарнизонера 360 цIеэскархо а волаш моастагIчох латаш хиннав М. Левандовский а. Цхьайтта денни цхьайтта буси салаIари наб яри фуд ца ховш моастагIчох майра латаш хиннаб уж. Серго Орджоникидзе дехарах вIашагIъехкача гIалгIай партизански отрядаша Владикавказ лораеш хиннарашца цхьана город IоцIенъяьй кIайбарий бандаех.

Цу деношка Грознен улицашка болабенна хиннаб БIаь дийнахьара тIом, аьнна историена юкъе баха бола тIом.

Кхо эзар гаргга саг юкъе вола Грозненски отрядаш майра духьала лаьттай 15 эзарнега кхоачаш болча герзаца кийчбеннача моастагIун бIуна.

Грозный лораеш лаьттарий тIема а кхачан а кхоачам лаьгIбала болабеннаб, гранаташи патронаши шоаш хьае езача кхаьча хиннаб. Цу деношка Владикавказера Грозне баьхкаб Серго Орджоникидзен М. Левандовскийи.

Уж ханаш дагалувцаш тIехьагIа Орджоникидзе яздаьд:

БIаь дийнахьа хиннача тIем тIа дакъа лоацаш хиннараша майрача большевикий М. Левандовске, Н. Гикало, Серго Орджоникидзе, хьалхленца, къахьегамхой Нохчийчен турпала воI Шерипов Асланбек керте лаьттача нохчий отряда новкъосталца, А. З. Дьяков командир хиннача Сунженски революционни отрядо дакъа а лоацаш кIайгвардейцаш эшабаьб.

Цу хьакъехьа кхаъ боаккхаш Серго Орджоникидзе радиограмма лхьийтай Москве, Ленинга.

МОАСТАГIИЙ эша а баь Грозный мукъаяьккхачул тIехьагIа машаре вахар дIадоладеннад городе. Къахьегамхой юхаметтаоттае болабеннаб йохаяь мехкдаьтта чакхдоаха заводаш, кхыйола предприятеш.

Цхьабакъда, халкъа боахам юхаметтаоттабеш машаре къахьегалга дукха гаьна даьннадац. КъулбаседенгахьарA керда кхерам тIаболабеннаб. Кхыча мехкий капитало доллача хIамаца кийчъяь тIадоладеннача деникински эскара низ лоа ца луш тIехьашка бoалаш хиннаб тIема халонаша, лазаро кIалбита XI ЦIеча Эскара бIухой. Цу ханна Шина Эскара командиралла хьожаваьв Михаил Карлович Левандовский. Низ болашагIа болча бIухой йоккха йоацача группаца моастагIа юха а тохаш эскар Астраханагахьа тIехьашка даккха аьттув баьннаб цун.

Астрахане волаш дуккхаза Сергей Мироновч Кировцеи ший мехкахочунца-грознецаца Николай Андреевич Анисимовцеи каст-каста веттaлуш хиннав Левандовский, царца цхьана моастагIчов духьала тIом бара оперативни планаш увттаяьй.

Цу халача деношка 1919 шера вахав из большевиктий Российски Коммунистически парте членалла.

33-ча Кубански дивизе командир волаш С. М. Буденне 1-ча Дошлой эскара доакъошца цхьана кIайбарех Ростов-на-Дону мукъайоаккхача дакъа лаьцад Левандовске. Цул тIехьагIа 11-ча Эскара керте а латташ Къулбаседа Кавказерен Закавказьерен кIайбараш лелхабеш хиннав.

90-ча Эскара командир а ваь врангельски фронте вахийтача Левандовскена карагIдийнна денале гIулакхаш Советски Герзашцарча Низий сийлахьча коталоний историена юкъедахад. Цигара тIом чакхбаьлча юха а 11-ча Эскара командир хул аз, тIаккха из хьожаву Терско-Дагестански бIун группа командующелла, тIехьагIа цу группагIа 10-гIа Эскар аьнна цIи тулл.

1921 шера аьхки из хьожаву Къулбаседа-Кавказа тIема округа Командующи хиннача К. Е. Ворошилова помощникалла. ТIаккха из хул Харьковски военни округа Командующи, Туркестански военни округе Командующи, къаьсттача краснознаменни Дальневосточни эскара Командующи.

ТIема гIалакха профессиональни специалист, сийлахь-воккхача Ленина парте, марксизман-ленинизман идеяшта мутIахьа волаш хьалкхийнача М. К. Левандовске дукха къахьийгад халкъашта юкъера доттагIал чIоагIдеш, къаьстта дукха везаш а лоархIаш а хиннав из Кавказен Закавказьян дуккхача къамех болча къахьегамхоша. Парте Левандовский ухийташ хиннав моастагIчунарча къоавсама эггара лоархIамегIа йолча участкашка, цIенхаштта кхерам болча, моастагIа вохавара денал а майрал а эшача моттигашка. Ше дIа мелвахача бокъонца волча командира-большевика санна цIена гIулакх кхоачашдеш хиннав Левандовский. Ший доккха вахар советски халкъа, социалистически паччахьалкхенна гIулакх дара хетадаьд цо. Цун деналерча гIулакха мах беш еннай цунна ЦIеча Байракха ши ордени Ленина ордени.

Укх деношка — Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дизара цIей гаргакхоачаш латтача хана, каст-каста йоах Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхоша денал долча большевика, гIорваьннача военачальника, Терски республика военком хиннача, М. К. Левандовске цIи.

С.-Г. КОТИЕВ,
журналист.

ДИКАЧА НАХАХ

ДЕГО ХЬИЙХАЧА НОВКЪА

Хьинаре къахьегаш, хьалхашка латта декхараш массаза а цIена кхоачашдеш бола болхлой дукха ба Грозненски № 5 йолча маькхъеча заводе. Уж белгалбоахача хана предприяте кулгалхоша эггара хьалхарчарца цIи йоакхх пхелагIча разрядагIа болх а беш, бод хьувш йолча Каримова Умайсет Алиевнай. Ший профессех яшаш а цунах доккхал деш а производственница я Умайсет, оал цунах завода кулгалхоша, цун новкъостaша. Из доккха тешал да.

Балха тIа из урхе атта яьккхаяц цо. Юкъера школа чакхъяьккхачул тIехьагIа кхачан промышленноста специалисташ кийчбеча № 12 йолча профтехучилище деша яха лаьрхIар берашха кхийнача нохчий йоIо. Кагий нахи мехкарийи махулла ВУЗ-ашка деша дIаотта гIертача хана, ер-м училище деша яха гIерташ ма йий, яхаш, новкъостий а дай а дукха раьза бацар цу гIулакха. Цхьабакъда, ше де лаьрхIар нийса хиларах дIатешабир цо уж берригаш а. Училище чакхъяьккхачул тIехьагIа, болх бешшехьа сай профессеца айхха бувзам болча дешара заведене заочно деша мегаций аз, аьнна, чIоагIдир цо.

Училища дикеи тIехдикеи дешаш чакхъяьккхар Умайсета. Ше Iомаьча профессегIа къахьега йолаелар къона говзанча. Халонаш дукха нийсъелар. Маьхк йоттача цехе Iалаьмате чIоагIа йIайха яр, шаьрра дIабодацар болх, каст-каста технологе дIа мадеххара йоацаш брак йолаш хулар кийчъю продукци, яхаш, дагалувц Каримовас дIадаха шераш. Хьалхара уж халонаш ма нийсъелентехьа балхара дIа а бувлаш, цигара дIааха болабелар Умайсетаца дийшараш. ХIаьта, цун ший а, чIоагIа дог цийкхадар, каралаьцача балхах. Цу уйлаш тIера из йоахаш хинна бахьанаш кхы дар. «Ше училище деша отта лаьрхIача хана ше бегIоахаш хиннача новкъосташка, раьза боацаш хиннача даьшка, фу аргда-те, аз, ер болх аз битача?». Цу уйлаша хьалхашка увтта халонаш эшае низ белар къонача болхлочоа.

Ха сиха дIаухар. БоккхагIчарца, къахьегама ветеранашца, каст-каста дага а ювлаш, дикагIа кхета йолаелар из ший профессех. Сменни нормаш кхоачаш а еш, шаьрра дIаболабелар болх, цIенденна дIадаьлар балха тIа брак нийсйолийталга а. ТIаккха балха йиълагIа разряд елар цунна. Ше къахьегаме баьккха хьалхара мул лаьрхIар цо цунах. Цхьабакъда, карагIдаьнначу тIа саца безам болаш яцар Умайсет Алиевна. Аттестаци хулача хана экзаменаш тIехдика дIа а енна, пхелагIа разряд яьккхар цо. Дукха юкъ ялалехьа социалистически яхье хьалхалаттараштa юкъеяхар из. Цул тIехьагIа смежни профессеш — маьхк йоттачун, дрожжаш кийчбечун болх Iомабир.

— Шиi хиннача хьехамчашца яхье а яьлар Умайсет, — аьлар партбюро секретара Х. Губанукаева. — Шийна тIадилла декхар цIенен дизза кхоачашдеш хиларал совгIа, юкъарча балха тIа а хьинаре дакъа лоацаш яр из. Предприятерча коммунисташа ца зувш дисаза из а. Уж берригаш раьза а болаш, парте мугIарашка хьаийцар Умайсет 1985 шера.

Цу сийдолча цIеро шийгара дика дукхагIа дIадехалга кхетадеш яр къона коммунист. Боабе йиш яцар шийх бенна тешам. Дуккхьал ше дика болх барах чакхдоалаш дацар гIулакх. Дукха дар завода коллектива балха тIа нийслу кхоачамбоацараш. Машар бацар цун къахьегамен производственнии дисциплина телхаеращца, брак йола продукци хьаеращца, къонача болхлошта ший опыт, дикагIйола балха методаш дIайовзийташ дукха къахьегар цо. Цул совгIа юкъарча балха тIа шийна тIадехнача декхарий хьакъехьа а хьинар гойт цо. ХIанз цо цIена кхоачашдеш да завода партбюро члена, секретара заместитела. Старопромысловски райсовета депутата декхараш. Дукха дешаш тIакхухь цунна коммунисташа, харжархоша. Шийна тIадена моллагIдола гIулакх къоастадалцца сатийна Iечарех яц Умайсет. Дукха да керттерча производства а юкъарча балха тIа а цунна карагIдувлараш. ХIаьта а цо дика кхетадора шийбалха тIа дегIая сaалга. Цудухьа Калужски кхачан техникуме деша дIа а этта, дика дешаш из заочно чакхйоаккхаш я Каримова Умайсет.

Цо болх беш йола мастера Абдурахманов Хьамида кулгалдеча бригада коллектив заводе эггара дикагIа лоархIачарех цаI я. Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дузача цIейна сийленца, накъахара тIанийца доккхий декхараш заводерча бригадашта юкъе эггара хьалха кхоачашдаьрах цаI я из. Цо доахача производственни хьокхамашта юкъе донкха дакъа да Умайсета а.

Цунца яхь а лелаеш, балха тIа башха-дика производственни хьокхамаш доахаш бола болхлой кIезига бац укхаза. Царех ба коммунистически къахьегама ударникаш маьхк йотташ йола Шамсудова Хадижат, бод хьувш йола Джамиева Ася, кхыбараш. Асяс ший вешас Умайсета санна цIена кхоачашду Старопромысловски райсовета депутата декхараш. Дукха болх баьб Каримова Умайсета комсомолка, активистка Мусаева Марха парте мугIарашка хьаэцара кийчъеш. Дукха ха йоацаш коммунист хилара кандидаталла дIанийцар из.

Лоацца аьлча, дукха да къонача коммуниста карагIдувла дика гIулакхаш. Цудухьа цун сийду предприятерча коммунисташа, цун новкъостaша, ерригача коллективо. Цун хьаьнала къахьегам, юкъарча балха тIа карагIдувла дика гIулакхаш белгал а доахаш, дукха совгIаташ тийннад цунна.

Б. ДОТМАРЗИЕВ.

СИЙЛАХЬ-БОККХАЧА ОКТЯБРА 70 ШУ ДУЗАШ

СССР ХАЛКЪИЙ ЦАI БОЛЧА ДЕЗАЛЕ

Вайцига хьоашалгIа да Тувински АССР «Шын» яха республикански газет

СССР халкъий вежарий дезале юкъе эггара а къонагIйолча республика — Тувински АССР 40 совгIча шера боккха гIа баьккхаб социально-экономически дегIаахара новкъа. Цу шерашка хьасовгIча шера боккха гIа баьккхаб социально-экономически дегIаахара новкъа. Цу шерашка хьалкъа йоаккхаш йолча продукце валовой боарам 67-зза алсамбаьннаб, юрта боахама — 20-зза, халкъа боахама — 20-зза, халкъа боахама кир дIа-хьа яхьара боарам — 200-ззанел дуккагIа, хIаьта электроэнергех пайда эцалга — 600-зза.

Моттигерча Iалама кхоачамий кIийлен тIа хьадаьд промышленноста вай ханара доакъош. Тахана республика промышленность укх даькъегIа я: лоаман оахкамий, энергетически, кIоре, хьухдахчах хIамашъеча, кхыча доакъоегI а. Болх беш я итташ вай ханара йоккхий предприятеш, царех я «Тувакобальт» яха а «Тувааcбест» яха В. И. Ленина цIерагIа а комбинаташ, кIора разрезаш, йIовхала электростанцеш, гIишлониндустре, яйгача, кхачани дулха-шурийн промышленностий предприятеш.

Бокъонца овлангара хувцамаш хиннад юрта боахаме. Тува СССР состава юкъееначул тIехьагIарча шерашка, кустарно-кочевой хиннача, цунах хьахиннаб индустриальни ларда тIа дегIабоагIа лакхамеханизированни боахам.

Газета таханарча номер тIа оаха шуга йовзийт асбестовиний Ак-Довурак яхача къонача городера В. И. Ленина цIерагIа «Тувааcбест» яха комбинат.

Дош да комбината воккхагIволча слесара, СССР Лакхехьарча Совета депутата Хертека Алексей Алдын-Куяковича.

СУРТАШ ТIА: (лакхехьа) город Ак-Довуракерча В. И. Ленина цIерагIча «Тувааcбест» яхача комбината керттерча производства мугIарерча оахкалашта обогащени еча цеха № 1 йолча технологически смена болхлой группа; (лохехьа) цу цеха корпус.

О. ОНДАРА сурташ.

ЦIЕРО ЦА ЙОАГАЕР

Ха дIайода вай кара доацача Iалама законагIа. Масса ахка мел Iа даьннад кIайденна латтача Саяний лоамий, Тувински котловина хьакъоасташ Азе центре латтача, Тану-Ула яхача лоамий. Укхаза гаьнна хьалха денз ший боларагIа дIадодаш дар вахар. Ноахаленаша ноахаленаш хувцар, доккхийча Iулий дай бар байш, бIаьхий нах, феодалаш, хIаьта уж хьайбаш доажадеш хинна араташ — массаза а къе, бокъо йоацаш, тоIабаь, баьде, культура йоаца нах болаш бусаш бар. Ер бIаьшере йолалуча хана Туве хиннача английски этнографа Карутерса яздаьд, из халкъ Лаьттан тIара дIадаргда ткъаьх шера.

Истори. Истори хьаду наха, халкъо. Бакъда, Сийлахьча Октябро хьабийллар тха къехошта — араташта бола паргIатонга, кердача вахарга, Iилмани культуран сийрдача лакхаленашка бода никъ. Октябрьски революце юкъарчал доацаш сомадахаьца. Колчака белогвардейщинана духьала къовсам лоаттабаьча эрсий большевикаша, партизанаша новкъостал дарца, 1921 шера Туве котало яьккхар халкъа-кортамукъален революце. Тувински халкъа исторически веха а хинна дIаэттар ТНР (Тувински Халкъа Республика) СССР составе дIанийца 1944 шера 11 октябрь. Духхьала цу хана дIадолалу тувинций вахаре бокъонца тоалулга, сихача а бIубенна а боларагIа прогресса лакхаленашка кхоачалга.

Бакъда цхьа ха хиннай тха халкъ вIаши къаьста, лоамашка а довкъашка а гIолла дIа-хьа кхайса, дешар-йоазув ца ховш (1930 шерага кхаччалца Туве ший къаман йоазув хиннадац) дахаш. Из доападеш хиннад моттигерча бIаьхийчар, нойонаша, ламаша, маньчжурски монгольски феодалаша оттабаьчар. Цу хана денз дIаяхар цхьан саго вахаш йоаккха ха мара яц. ХIаьта мишта хувцаденнад вахар, мохк! Хьахиннай вай ханара городаш, районийн совхозийн централ. Хьалъэттай тха республика йоккхача индустре духхьашха яьраш. Цавех цхьаннех — эггара йоккхагIйолча «Тувааcбест» яхача В. И. Ленина цIерагIча Ак-Довуракски горнообогатительни комбинате болх беш ва со. Са биографи а соца цхьана болх беш болча са новкъостий Салчак Клима, Хертек Качыт-Оола, Хомушка Доржунмаа, кхычарчох тара я. Хьайбаш леладеш кочевник хиннача са даьх а тха комбината аьшкапхьар хилар. Школа яьккхачул а эскаре гIулакх лаь ваьннача а тIехьагIа ГПТУ деша эттар, из йистейоаккхаше а обогатительни оборудоване слесарь хилар сох.

Комбинат хьалъяь башха дукха ха яц. ХIанзчул тIехьагIа шн шу даьлча езъергья хьалхара аргIа болх бе йоладенна ший 25 шу дизара юбилей. Тха комбинат хьахилара а хьалъоттара а хьокхамагIа го йиш я тха республика дегIайоалаcча Тувана вай сийлахь-йоккхача Даьхен дерригача халкъаша, республикаша, краяша, областаша цIенча дег тIара даь вежарий новкъостал.

Тха продукцена — асбеста — йола заявкаш ух Москвара, Ленинградера, Ярославлера, Новосибирскера, Спасска-Дальнера, Красноярскера, Иркутскера, Кемеровера, Новокузнецкера, Алма-Атера, Фрунзера... Тахан Тувай асбестаца болх беш я мехкара 120 предприяти, Тувински асбест ца хилча болх миштта бергбар уральски болат лоаладераша, тюменьски мехкдаьттахоша, Камерча а Волга тIарча а автомобилашъечар, ВАМ-е гIишлошъераша, космонавташа. Текстильни сорташта эшача запасашка диллача Ак-Довуракски асбест йоалла моттиг дунен тIа йоккхагIчарех я. Тха асбест-м экспорта товар лоархIаш а я, из-м 30 совгIча мехка йохьийт.

Комбината уллув хьалъэттай Ак-Довурак яха, йоккха йоаца веррига а 17 эзар саг ваха, асбестовиний город. Бакъда йоккха еце а, СССР халкъий 40 совгIча меттала къамаьл деш-м я из. Иззал долча къамаша, халкъаша дакъа лаьцад-их тха комбинат хьалъеча. Тхога оборудовани, машинаш, техника ца йоагIаш малагIа моттиг хургья-те: Уралера низбола дробилкаш, экскаватораш, Белоруссера — обогатительни оборудовани, 27 а 40 а тонн мухь кхухьа БелАЗаш, ГуржегIара — тата лаьгIдераш, электродвигателаш, Арменера — контрольно - бустама приборащ, Узбекистанера — комплектни трансформаторни станцеш, и. кх. дI.

ТIаккха нах. Цар кхелашка а биографешка а хаза йиш я республика моллагIча миIингера оаз а, боарам боацаш йолча йоккхача Даьхен республикашцара, краяшцара, областашцара, доттагIала бувзамаш а. Укхаза, Ак-Довураке, ворххIе а даь хана денз хьайбаш леладераш, чарахьаш хиннача къонгехи мехкарехи хьахиннай тувински болхлой класса йоккха отряд. Бокъалдар аьлча, дукха а бола тувински асбестовикаш укхаза хьаихаб школа чакхъяьккхача, комсомольски путевкагIа, специальносташи болхлой профессеши кара а ерзаеш Iомабеннаб, дийшад.

Тха дуккхача къамех йолча барттайнача, йоккхача коллективо цхьоаггIа беча балхо тешшаме таро хулийт планови заданеши социалистически декхараши толаме кхоачашде. Цкъа котало яьккха Iийнаяц комбината коллектив Ерригсоюзни а республикански а социалистически яхьё. Тха коллектив я Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дизара даха ма доаггIара накъадахара, пятилетка шин шера план 7 ноябрь тIакхоачаш кхоачашъе, аьнна, декхар тIа айца, инициатива дIайолаяьр.

Укх шера май бетта пятилетка шин шера план кхоачашйир рудникерча БелАЗ-а водитела Волковский Леонида. Цунна тIеххьа, июль бетта 1988 шера вахте эттар бурув тохара балхий бригадир коммунист Ооржак Кошкендей. Цул тIехьагIа дукха ха ялалехьа из керте латтача бригада ерригача коллективо кхычарел хьалха рапорт делар шин шера задани кхоачашъярах. Сентябрь бетта шин шера планах лоархIайир кислородни станце коллектив (начальник Н. Рогалев), автобусий водителаш (бригадир В. Баюра), цар а рапорт делар Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дизара сийна тIанийца хинна социалистически декхараш ханал дикка хьалха кхоачашдарах лаьца. Белгалдоаллаш хIама хилар керттерча производства мугIарерча оахкалашта обогащени еча цеха № 1 йолча технологически смена (йоккхагIйола мастер М. Арсланова) сортагIа йола асбест арахецара шин шера план сентябрь бутт чакхбоалаш кхоачашъяр.

Деррига а тхона карагIдувла толамаш хьахул администраце, партийни, профсоюзни, комсомольски организацеша перестройка даьккъе, боахам лелабара кердача методашка далара тIаберзабаь хьдда болча лостамагIа болх беш хиларца, хIаьта балха тIа аьттув барг хилара тешам ба тха йоккхача дуккхача а къамий викалаш чубоагIача АСБЕСТ санна мара цIеро доагоргдоаца чIоагIа доттагIал долча коллективо хьинаре а лертIа а болх беш хилар.

Истори халкъо язду. Цун кара да из. Карутерса тувиний фу хадаргда, яхаш, дийцар бакъхиланзар. Цунах-м Малхбузехьа а тийшаб хIанз. Ер да Ак-Довураке хиннача доазол дехьарча журналисташа яздаьр: «Тувински халкъо бIаьшеренел тIех а доалаш гIа баьккхаб. ХIанз тха шортта да дувца унзарча мехках санна тхона легендашцен фаьлгашцен йийцача Тувах а, СибарегIенах а. Тхо-м укхаза даха дахка а кийча да». Английски «Морнинг стар» корреспондента белгалдоаккхар: «Асбестови комбината директор волча эрсий сибиряка уллув бIаргавайра сона тувинец — райкома секретарь. бIаргабайра вIаши уллув цхьана болх беш боахкаш эрсий а тувинцаш а. Шунцига сона дайра наьха деганш а уйлаш а вIаши гарга хилар, цхьоагIо, нийсхо. Из Iалальмате дика да». Оалаш ма хиллара, уж дешаш дашха а эшац.

А. ХЕРТЕК,
«Тувааcбест» яхача В. И. Ленина цIерагIча комбината № 3 йолча мугIарерча оахкалашта обогащени еча цеха воккхагIвола слесарь, СССР Лакхехьарча Совета депутат.

Советски Iаьдала шерашка дикка дегIаенай формага диллача къаман а чулоацама диллача социалистически а йола тувински халкъа культура. Тахан республикага йолаш я къахьегамхошта коммунистически кхетам балара эша нонагIо средстваш. Болх беш я телецентр а, «Орбита» яха станци а, прием а передача а еш йола станци, «Экран» яхача система антеннаш, 194 клубни учреждени, 3 миллион книжка дола 163 массови библиотека, 203 киноустановка, 27 музыкальни художественни школа, музыкально-драматически театр, филармони, симфонически оркестр, иллеи хахкарен профессиональни ансамблаш, художественни самодеятельноста дуккха а коллективаш.

Къахьегамхоша художественни самодеятельносте лоацача даькъах дувц Ак-Довурак яхача городерча культура Двореца директора Вера Петровна МЕДВЕДЕВАС.

Массане а безам ба

Сийлахь-боккхача Октябра 70 шу дизара хетаяьча самодеятельни драмколлективий республикански хьажаре хьалхара призовой моттиг а яьккха, тха культура Двореца драматически кружока тувински группо г. Барнауле хургдолча зональни хьажаре дакъалаьца бокъо яьккхар. Укхаза зрителий суда хьалхашка оттаьяр республика халкъа йоазонхочун Сергей Бакизович Пюрбюй, Октябрал тIехьагIа Туве хиннача революционни событешка тувински эрсийн халкъашта юкъе хиннача доттагIалах а вошалах а дувцаш йолча, пьесах оттаяь постановка.

ДIабовзийта безам ба са, из пьеса ловзаеш хинна доакъашхой. Къеча арата (ахархочун) керттера роль ловзаеш ва «Тувааcбестрой» СУ гIишлонхо Куулар Кодур-оол, цун сесага роль. — Владимир Чыпсынмаа — «Тувааcбест» комбината бувзама узла монтер, Владимира хобби — самодеятельность, пьесашка массаза а кхалнаьха роле хул из: хIаьта наха яхачогIа, из цо профессиональни актрисал дикагIа ловзаю. Эльза Ооржак — района берий библиотека библиотекарь. Семен Сат — дулхакомбината компрессорни цеха машинист, Тамара Ооржак — района больница акушерка, Александр Салчак — Ак-Довуракски СГПТУ-3 хьехархо, Сендаа Салчак — Тувински АССР заслуженни горняк: рудника экскаватора машинист, Деспи Дуктен-оол — къахьегама ветеран, «Тувааcбест» комбината лакхерча сортагIа долча сахкалашта обогашени еча № 3 йолча цеха смена начальник...

Культура Двореце ерригa кружокаш а секцеш а 17 я. Берий циркови группа а укх шера республикански хьажара Лауреат хилар. ХIаьта культура Двореца иллеи халхарен ансамбло-м халкъа ансамбль яха сийлен цIи лелаю массехк шу да. Тханцига, Ак-Довуракерча наьха культурацарен искусствацарей безам Iалальмате боккха ба. Комбината а города кхыча предприятей а парткомаша, администрацеша, общественни организацеша чIоагтIа терко ю къахьегамхоша салоIалга вIаштIехьдоаккхаш, культура учреждений а спортивни гIирсий а материально-технически база шеръеш. Городе болх беш я некду бассейн а йолаш башха-дика спорткомплекс. Тха культура Двореци спорткомплекси республикански зональни хьажараш, спортивни яхьаш чакхйоаха моттигаш а хиле дIаотт каст-каста. Цо кхы а совбоаккх искусствацара культурацар, спортацара, физкультурацара наьха безам. Геттара IуйрИйна денз буйса хиллалца укхаза декаш хул эрсий, тувински, украински, хакасски иллеш, ашараш, залашка хореографически группай репетицеш хул. Цхьан минута а сацац тха культура Двореца вахар.

В. МЕДВЕДЕВА,
г. Ак-Довурака культура Двореца директор.

Туве хьадаь мелдаьннар а хьадеш мелдар а советски халкъий вежарий доттагIалах а мехка кхыча республикаша, краяша, областаша деча новкъосталах я хьахинна да. Туве хьабаьхкаб кхы хьатIаухаш а ба вай Даьхен массе а миIингера экономика а культура а тайп-тайпарча доакъой специалисташ. Уж ба эрсий, украинцаш, белорусаш, татараш, хакасаш, кхы дуккхача къамий викалаш. Тува цар шоллагIйола даьхе а хинна дIаэттай. Дош лу вай Ак-Довуракерча гIишлонхочоа Галина Димитриевна Колядайна.

СА ГОРОД — СА КХЕЛ

Дага а дацар сона, сай кхел а вахар а Довураке хурс ма дий, аьнна. Школа чакхъяьккхача, со, Вятка яхача эрсий хин йистера йоI, гаргара нах болча, вIалла йовзаш йоацача Довураке ера. Еннача даиман, аьнна, йиса а йисар. «Ак-Довурак» яхача деша маIан тувински Iаьдалага «кIай лаьтта» яхалга да. Из-м да а да ништта, города го баькха латт кIай лоамаш царца яхье яьлча санна латт городера обогатительни фабрика кIай корпусаш, 5 этажаш йола нах чу баха цIенош, асбестовиний къонача города кхыдола гIирсаш. Ткъо шу совгIча хана уж хьалдеча дакъа лаца ираз хиннад са.

Со укхаза енача хана тувински асбестовиний город юллаш мара яцар. Хозахийтар сона Ерригсоюзни комсомольски гIишло хьалъеча, сай а безам эттар гIишлонхо хила. ХIаьта хьайиллача городской ПТУ деша эттар, цига гIишлонхой специальность Iомаяь а па Iеш, кердача комбината эша болхлой а кийчбора. Аз гIишлонхочун професси хержар, комбината хьалхара аргIа болх беш яле а, городе керттера саг гIишлонхо вар.

Обогатительни фабрика шоллагIа аргIа хьалъеча а эксплуатаце дIачулуча а дакъалоацаш хилар со. ДагадоагIа сона, училище чакхъяьккхачул тIехьагIа, шоллагIча аргIан дукха этажаш йолча гIишлон лоамеш тIа сеттара а эгаш хьалтIаьянна. ХIанз ткъо шу даьннад. СУ-42 отделочникий комсомольско-кагирхой бригадана аз кулгалду. Тха кагирхой бригадана аз кулгалду. Тха кагирхой коллектива чота тIа кIезига лац дика гIулакхаш. Городе дукха гIирсаш хьалдеча дакъалаца дийзад тха. Бакъда, тхона бокъонца йола экзамен а хинна дIаэттар-м «Тувааcбест» комбината обогатительни фабрика шоллагIа аргIа хьалъелга дар. Из оаха тIех дика дIа а елар: деррига а балхаш комиссе дика могадеш дIанийцар из.

ДIахо кхыйола гIишлош яр хьалъе езаш: дулхакомбинат, транспортни цеха гаражаш, 60 квартира йола нах чубаха цIенош, больнични комплекс, кердача школана лаьрхIа 3 этаж йола здани, культура Дворец, кхыяраш. Цу массанахьа а дика болх бир оаха.

Болх эффективни а дикал лакха йолаш хилийта а сево новкъостал ду тхона? Эггара хьалха — социалистически яхьо. Тха массаза а ништта нийслу-кх из, тхона юкхе къахьегаш хул тхоца яхье яьнна Зинаида Салчак керте латта штукатурий-малярий комсомольско-кагирхой бригада. Толам тхога а тIаккха царга а хул, бакъда, эша цхьаккха а эшац — котдсал массане а юкъара хьадешдар. ДагадоагIа сона, цхьайтталагIа пятилетка ханал хьалха кхоачашъярах ший бригадана ловца баьккхача З. Салчака аьннар:

— Ер толам баккхара эггара чIоагIагIа тхона новкъостал даьр тхоца яхье баьнна къахьегаш хиннараш ба, хIана аьлча даим тIагIертта къахьега дезаш хулийтар тхо цар, массаза а цар шоай опыт хьа а йовзийташ карагIдаьнначох кхоачамца бе Iомадора тхо цар.

Иштта хьинаре а вIаши барт болаш а къахьегаш я тха бригадаш хIанз керда микрорайон, 200 моттиг йола торгови центр, трикотажно-швейни фабрика здани хьалъеча а. ХIанз, тхона Ак-Довурака гIишлонхошта хьалхашка латтар, керттера декхар — 1993 шера хIара дезала къаьстта фусам хулга Iалашде, аьнна, оттаяь нах чубаха цIенош хьалдара города программа толаме кхоачашъяр. Цу гIулакха хIанз деш латтар ноагIо да. Масала, шеръеш я «Тувааcбестстрой» СУ материально - технически база. Цига арахеца йиш хургья типовой блокаш хинна а ца Iеш, индивидуальни цIенош хьалъдечарна эша блокаш а. Нах чуIа фусамаш соцкультбыта объекташ хьалъеча юкъеувз «Тувааcбест» комбината а, городерча кхыча предприятейи организацейи а, бахача наьха а средстваш.

...ДIаух шераш. Сои Зинеи профтехучилищера комсомолкаш а долаш арадаьлар тхо. ХIанз коммунисташ, кагирхой хьехамчаш да, правительственни совгIаташ а долаш. Тхо а тха бригадера дуккхабараш а хIанз шо-шоай дезал болаш ба, ноаной хиннаб, вешта аьлча, оахош хьалъяьча городе кIоаргга овлаш хийцад. Укхаза я тха кхел, тхо да кхы а гIишлош хьалъе ер лаьтта хозагIа хилийта дезаш.

Галина КОЛЯДА,
СУ-42 отделочникий бригадир, Къахьегама Цlеча Байракха, «Знак Почета» яхача ордений кавалер, республика заслуженни гIишлонхо.

Республике массане юкъерча образованега довлар керттерча даькъе чакхдаьннад. 156 юкъерча школашка дешаш 66 эзар бер да. ХIанз республика халкъа боахаме къахьегача 1000 сагах 802 саг лакхара а юкъера а (йизза а йизза йоацаш а) образовани йолаш ва. Цхьан хана образоване даькъе тIехьайиса хинна Тува хIанз дуккхача дегIадаьхкача капиталистически мехкел хьалха я.

Цу Iилма лакхаленашка хьабеннача аттa боацача наькъах дувц г. Ак-Довурака № 2 йолча юкъерча школа завуча Социалистически Къахьегама Турпала Тамдын-оол Сарыгларовна Салтас.

40 шера школе

ХIанз мала тешаргва, ворхI шерара а лоаццача ханна йола курсаш а чакхъяьхачул тIехьагIа, хьехархо волаш хинна саг «юха а школе деша вахар» аьлча. Боккъалдар аьлча, из ха йолаш яр. Къона Тувински автономни область (1961 шера денз цунах АССР яьй) хIаьтта СССР состава юкъеенача хана кадраш эшаш яр, тоъаш бацар хьехархой, лораш, дукха а кхыбола специалисташ. Цу хана, 1947 шера, Барун-Хамчински районе цаI мара а йоацаш хиннача Кызыл-Мажалински ворхI шерарча школе юххьанцарча классай хьехархой йолаш ера со. 1949 шера заочно педагогически училище чакхъяьккхар аз. Цу хана денз са вахар, са болх школаца, берашца хаддаш бувзабенна ба. Ала йиш я аз сай деррига а вахар дешара а тIаккхувш йолча тIехьенна кхетам балара а хетадаь да.

Деррига-м дувца а хала да. Тувински йоазув хьадаьд 1930 шера. Цудухьа халкъ дешара а Iилманна а тIакхувш дар, бакъда, тоъаш бацар специалисташ. Сихха хьехархой кийчбе безаш нийслора. Цхьабараш юкъера дешар дийша а хилацар. Цул тIехьагIа кхы дIахо а деша дезаш хулар тхо, ништта дар тхогара хано дIадехаш хиннар, хIаьта тхо тхоаш а дар вахара тIехьадиса ца ловш. Педучилище яьккхачул тIехьагIа, 1966 шера аз чакхъяьккхар Кызылски пединститут.

Тха районе асбестови комбинат хьалъе йолаелча, хьахилар гIишлонхой поселок, хIаьта укхаза хьайийллача школе балха ера со а. ХIанз тха городе Ак-Довураке кхоъ юкъера школа я. хIаране чу дешаш эзар совгIа — дешархо а волаш. Цхьаккха тайпа нийсъе йиш яц хIанзара ха кхыметтел шовзткъен иттлагIча шерашца а.

Тха город кагирхой я. ХIара кхоалагIвола саг дешаш ва. Къахьегамхой дийша хилари цар культурей, хьехархо йолаш со болх бе йолаеннача хана, сона дага а ца хиннача хьисапе. Школашкара беррига а хьехархой Кызылски мехка кхыйола педвузаш, университеташ яьха лакхера образовани йолаш ба. Са йоI Римма, пединститут яьккхачул тIехьагIа эрсий моттен литературан хьехархо йолаш болх беш йола бархIлагIа шу да. Хьалха Туве фуд ховш бацар ясли, детсад яхалга. ХIанз Ак-Довураке 10 ясли беш, профтехучилище, сайранара техникум я. Тха бераш республика столицерча кхаь вузе, юкъарча лаьрххIайолча дешара заведенешка, вай Даьхен моллагIча городе дIахо а деша таро йолаш да.

Са педагогически стаж — 40 шу. Хьалха аз хьехаш хиннача дешархоех тайп-тайпара специалисташ йола нах хиннаб. Болаш ба Iилманхой, партийни, советски болхлой, производстве хьалхалаттараш, мугIарера бола болхлой, юрта боахама къахьегамхой. Миччахьа болх беш уж бале а, шоай балха тIера декхараш цар тешшаме кхоачашдар, цунца цхьана царех шоай дезала дика дай е ноанош хилар, бокъонца бола цIена нах хилар лов сона.

С. ТАМДЫН-ООЛ,
№ 2 йолча школа юххьанцарча дешара даькъа йола завуч, Социалистически Къахьегама Турпал.

СУРТА ТIА: Социалистически Къахьегама Турпал С. С. Тамдын-Оол ялх шу даьннача берий классе (юкъе ягIар).

ЛЕНИНГРАД. Эстонски телевидене йовзаш йола «Угол зрения» яха передачеи ленинградски «Общественное мнение» яхача передача телекомпьютерни центри эггара хьалха шоайла вIашагIкхеттача «Ленинград — Таллин» яхача телетIаьвошин городе бахача нахага таро хилийтар индивидуальнии кооперативнии къахьегама деятельность дегIайоагIаш хиларца ювзаеннача проблема хьакъехьа вIашi хаттараш де.

СУРТА ТIА: передача доакъашхой (аьрдехьара аьттехьа) Ленгорсовета исполкома председатела заместитель Г. А. Букин, Ленгорсовета исполкома юридически отдела начальник И. А. Соболевский, СССР Iилмай Академе экономикаи Iилма - технически прогресса прогнозировани яраи Института отдела заведующи А. Н. Шохин.

ТАСС фотохроника.

МУЗЕЯШТА МЕТТА... ЖЕЛАШ

Теххьарча хана дукха язду ГIалгIайчен лоамех. Наьха теркам тIаувз Эса чIоже буллаш латтача транскавказски перевалочни машиннаькъо. Нах гIадбуташ, царна чIоагIа дезаш хIама да из. Цу гIулакхо, цкъалета, лоаман региона экономика белгтала дегIайоалаергъя, ШозлагIа дале, айлургба укхаза бахача наьха культура боарам. Наькъо дукхача наха таро лургъя ГIалгIайчен лоамашкарча хозаленех бIаргтоха, исторически памятникаш довза, цIенача фега салаIа.

Иштта доккха гIулакх да никъ буллачар дер. Из атта боаца болх беча Iалаьмате чIоагIа боча лораду гонахьара Iалам, ширача заман памятникаш.

Чмэ яхача юртара болабенна ТIаргама кхаччалца чакхбаьннаб автомобильни трасса. Iалама зе ца дар духьа чIожа цхьан боса тIара вокхан тIа боалаш, аьттув бола моттиг лохаш бода из.

Ца ховш а бульдозера урса кIала каша нийсделча, мел дукха болх баьбар аьле, дIадодар ца лоархIаш, исторически моттигашта гаьна боаккхаш биллаб никъ.

Эса йисте боахкача гIишлонхошца къамаьл хилар тха. Низбола техника йоалтлар бутув кхера бохабе ца могаш, «мIара» гIертаеш. Берд хIана эккхийтац оаш, хьаттача цхьанне аьлар:

— Йиш яц. Юхе гIалаш я. Укхазара кхо километр дIахо даьлча мара бокъо яц тха динамит эккхийта.

Цхьабакъда, дог тохадолийташ, халахетар деш дар а кIезига дац укхаза. Цох да тахан оаха дувцар.

Лоаман Iалама хозленех, укхаза хьалъяьча гIалаех кIезига дийцадац. Да а да укхаза бIаргагуш мел дар моллагIа сон цецваргволаш доккха хIама. Сигаленгахьа кура урагIъяха латт лакха тIема гIалаш-вIовнаш. Укхаза я вайнаьха говзанчаша хьалъяь некрополаш, текъама дин ердаш, элгацаш, бIарчча гIалай шахьараш. Археологашта корадаьд вай шезама хьатIакхача эзар шераш хьалха хьалдаь памятникаш. Уж а хIанзчул тIенхьагIа тахка, довза дезаш да. Дукха дувца йиш я укхазарча Iаламах: лоамара хьийдда доагIача шовдах, цох хьадетталуча тоатолгех, духдувлача хьастех... Шийтайпара микроклимат, кхычахьа йоаца баьцовгIаш, оакхарий, оалхазараш да Эса чIоже.

Из деррига а вайна бIаргадайна а ца Iеш, тIехьенга дIакхача дезаш да. Укхаза хаттар отт: фуд тIехьа тIабоагIачарна вай дутар?

Халкъа исторически реликвеш йохаяра кхерам тIатувсараш кхычахьара хьатIабаьхка нах бац, вай воаш да. Вай ювцаш йола моттиг Iалама а архитектурни а Нохч-ГIалгIай комплексни Паччахьалкхен заказник я, аьнна, дIакхайкаяь дукха ха я. Паччахьалкхено тIанйгад наггахьа мара кхычахьа ца нийслу, мах бола баьцовгIаш, хьунаш, оакхарий, гIишлош лораелга. Заказник цхьаькха саг тIакховда йиш йоацаш, массане а юкъара рузкъа да. Доазув къоастадаь укхаза чуяьцар гIалгIай истори хинна Iаь, из берригача мехкаца, дерригача халкъаца ювзаенна кхел я.

Фу ала йиш я гIалаш йоха а еш, жа чулехкачарех, уж кхох хьалъюзачарех? Дукха ха я ГIалгIайчен исторически моттигаш йохаеш латта. Из процесс тIеххьарча хана кхы а схьенаш. Аьттув ба хьалха гаьна хиннача лоамашта тIаккхача, билла баьпнаб хийша машин гIоргIола шаьра никъ. Лоамашка чуболаш боагIа нах. Малаш ба уж? Цох жоп дала тахан саг вац. ХIара юрта хIанавац, аьнна, цхьацца-шишша «да» Iохайнав. Моттигаш тоае, дай хьсапе доал де баьхка нах бац уж. Тахан белгалваьнна да воацача мехках ка тоха, шоашта болча пайдана баьхка нах ба. ГIалашка, элгацашка, малхарча кашамашка леладу цар жа, доахан, говраш. Исторически памятникаш саг юхеваха йиш йоацаш кхох диза латт.

Цонаш йохаеш, укхаза мара йоаца баьцовгIаш цIенъяь дIайоахаш бIаь Iулаш лел Лоам. Кхыметтел гуржий жа а хьатIадаьннад заповедника доазон тIа. Бийрге латт цар Iул, укхазара гIала, кIалха къорг а я кха, шоашта чубаха тоаьй.

Иштта кIалха къоргаш а йоахаш, йохаьй Лейме, Пхьуй, кхыча дукхача юрташкара вIовнаш. ГIалгIай лоамашка хьулалуш волча хана Пхьуй ваьхав Серго Орджоникидзе. Цун къорг якхарал совгIа, цхьа пен баьттIаб. ВIовнашка Iуй шоаш бах, вокх гIалашка жан доахани лоаттаду.

Лоамашка хьайбаш леладу Назрановски а Малгобекски а районий боахамаша. Жа, доахан леладу Нийлха, Пхьуй, Евле, Паьлинге, кхыча йоттигашка.

Фу леладу оаш, аьнна, дIахатта саг воацаш мукъабаьнна лелача наха дечул кIезигагIа зе дац цар. Йохаю гIалаш, хIалакъю цонаш, кIала цхьаккха а тайпа Iилман кIийле а йоацаш леладу хьайбаш. Никъ билларца гIадбаха кхы а шоай боахамаш шерле дага ба совхоза кулгалхой. Тамаш а яц! Шоаш пайда эца мохк тоабара цхьа кепиг дIа ца дохийташ, бий бизза «кум» йоаккх цар укхазара. Леймен Озиган юкъе жа леладе лаьрхIа лардаш а ехка, желаш хьаеш боахк.

Цу моттигашка хьалха а леладора жан доахани, тIанг, аьнна, уж юрташ кхох хьалъюзаш.

Вай ювцача моттиге гIолла чакхйоалл Ерригсоюзни туристически маршрут. ХIара дийнахьа цхьацца туристически группа — 25 — 30 саг кхоач Лоаме. Къаман истори, моттигаш йовзаш, культурни ганзаш лоархIаш а царех пайда эца ховш а нах бац туристически группаш кхувлаш бола инструктораш. Кхеталеш дац туристически маршрут чакхйоала никъ мишта хержаб. ГIалай комплексашта гаьна а баьниха, дукхагIча даькъе хьуна юккъе гIолла чакхбоал из. Хетаргаьа из даьд кхох йиза йола гIалаш бIарга ца яйта.

КIезига бац укх мехка «доттагIий». Къам хьалаьнна моттиг я из, цун сий де, лархIа еза, оал. «ЛархIа а лоархI» — пела айдеча хана. ХIанз къаьстта хьалаьннад лоаман фега, хин йисте салаIара тIера болчарца, гIаш никъ бе ца безаш, Эса тIа кхаччалца машин хьалйода. Шоаттен кIирани деношка пIелг мо легковой машинаш латт Лоаме. Уж малаш ба? Дер дайна лелараш, шоаш бовзача моттигашта гаьнагIа хилча бакъахьа хета цхьаццаболча боахамий кулгалхой. Царга хаьттача шоай даьй мехках бIарг тоха баьхка нах ба уж. Машиний багажникаш йизза корта бохабу малараш а дахьаш хьабоагIа, хин йисте Iотехе устагIа а бий, шашлыкаш де цIераш юв. Уж дIабахачул тIехьагIа цIераш яьгача хьаттараши яьсса шушаши юс. Цар Iалам бIехду, моттигаш йирчайоах.

Цу мел болча наха тIахьожам бац, уж шоай безам бар гё мукъа битаб. Кхыметтел малхарча кашамашта а тIаккхувд уж, соахка хинна хIамаш укх шера йоацаш хул. ДIаккхухь малхарча кашамашкара топпара гIоаш, лахчен кадаш, къыйола исторически маьхе хIамаш. Байнача наьха кертой тутех чилтувсаргаш, къаракъ мела катувсаргаш, даш деш моттигаш а ийсау. Из дечаь ца деш кхы фу дутаргда?! Хаза йиш я ду тайпарча кIантaша доккхал а, деш оалаш:

— Лоам хинна вар со. Ма мохк ба-кх яз. Мел дукха къаракъ мелча а, вахац цига...

БIаргагIд шоаш бувцача мехка хозал, херцаш латта гIалаш, шоаш бIехдаь Iалам. Хано човнаш ерзаю оал. Укхаза кхьча бесса да: хано йотаю доал де дай боацаш йиса лоамага гIийлош.

Цхьайолчарех тIой гувнаш мара дисадац, вожаш лийлха, новкъостал дарга хьежаш я. Даьрьенiай цар човнаш, масса болча миха хьайийлла, догIа, лоа тIаделхаш латт уж. Эггара чIоагIа зе ду исторически памятникашка вай чулехкача хьайбаша. ШозлагIа а белгалдоаккх оаха из: кхох йизза латт уж.

Вай тахан еш йола реставрацеши консервацеши ца йича бакъахьа йолаш я, хIана аьлча, уж специалисташа, дог лазаш яц, хIама бе-башха доацача, лерттIа цIа хьалдотта а ца ховча наха ю. Цар исторически памятникий куц хувц, памятникий лоархIам лохбу, уж хилча а ца хилча а бе-башха доацача доах. Цу тайпарча ден тIа кхоачадаьд «реставраци» яь Маьтлоам тIара элгац. Эса чIожа дагIа ТкъобIаьерда. ТIеххьара дар тхов чукхийтта, догIаш чуухаш латт. «Говзанчаша» тилла тхов хьалкхаба мегадац пхьарс миссел мара сомал доацача сарпалашта. ХIанз доахани жан лоаттаду цу шин элгаца чу.

Лоам адам чудаларца исторически памятникаш меттел, гонахьара Iалам а толхадергда. Из хIанз бокъонца дохадеш а латт. Хьунаш хьекх, чарахьал леладу, цонаш бIехъю. ХIаьта ховш ма дий, вай Лоам кхычахьа ацхьаннахьа а йоаца дийнаташий баьцовгIаший йолга. Уж сов кIезига йоланлаь, паччахьалкхено лораеш, ЦIеча Книжка тIа дIаязъяь я. Сага уж кхы а кIезигъергья, кIезигъеш а латт. Масала, Эса чу хIанз хьалаца цIенаечкъаьра бац, хешташ цIенденна дIалоалаш латт, цул совгIа, фу хоададеш латт сарьрчий, гIалий (уж керда юхадолалаь да вай республике, цкъа фу а хоададаь), мосарий, соалорий, иштта кхыдолча оакхарий а. Ховш да, лоам мел бахача наха хьагIашта чарахьал леладелга, уж а геттара кIезигленнал тIеххьарча хана.

ХIара шера ГIалгIайчен лоамашка болх беш хул археологически экспедицеш. Укх шера цар керттера балхаш даь моттиг — юкъерча бIаьшерашка хьалъяь Кий яха шахьар. Техкад дуккха а бIаьшеренаш хьалха байначар кашамаш. Укхазара корайьй борза, дото хIамаш, топпара, дахчан пхьегIаш, тайп-тайпара герзаш, дото пхьараша лелаяь инструменташ. Цар хьахьокх дунен дуккхача нахаца гIулакх доагIаш гIалгIай хинналга. КораьIча хIамаша довзийтаргда къаман истори, цуна дагалаьттар. ХIанз а духка да укхаза Iомаданза, тахканза.

Бакъахьа дар, аьнна хет, кора мел яь хIамаш чуйолаш Лоам музей хьаелларе. Цу музее гIолла чакхбувла йиш хургьяр масса а мехкашкара вайцига ухача туристий. Царна а дикагIа довзаргдар вай истори, ховргдар хIаман хам белга, фу нах ба ераш, яхаш, тахав санна вай леладечох цец а бувлаш кортош а ца эгадеш.

Оаха яхац Лоамарча даьгIенех, цонех пайда ма эца. Оаха ях гIалашта, къаман исторена зе ма де. Дукха моттигаш я вай Лоаме доахан а жа а леладе паргIато йолаш. Исторически памятникашта дIа гаьна а даьха, яьсса ядача моттигашка леладе доагIа уж. Жа чулоаттаде моттигаш а наха чубаха цIенош а цига хьадича бакъахьа да, заповедни зоне чу ца а гIерташ. Укхазара хIара моттиг музей я, царна доал де деза ха хьатIаэттай, уж кхы йоха ца а яйташ.

Даьхен памятникаш дувцаш укх деношка арадаьннача «Правда» газета тIа аьннад: «Историе памятникаш деррига халкъа да. Уж лораделта Iалашдар декхар да партийни комитетий, халкъа депутатий Советий, профсоюза, комсомола; кхьча общественни организацей, министерствай, ведомствай. Даьхен памятникаш хIара сага эшаш да из духовно а нравственно а дегIаахара».

Уж дешаш дийцле йиш яц.

М-Б. ЦИЦКИЕВ.

Мукъа ха — салаIара

Ди делкъийгахьа гIерта хаяр. Болхлой салаIа а хIама даа а кийчлуш бар. Из иштта хилар хьахьокхаш йола белгало яр гаьннаро гучаьлна автобус. Грозненски района культура отдела агитбригада яр «Гикаловское» яхача производственни объединене керттерча боахама къахьегамхой болча йоагIаш. Уж бахкара шоаш гIадбахалга къайла хьоцар болхлоша: салаIарал совгIа, сакъерда а йиш хургья тахан. Из коллектив каст-каста йоагIаш хиларах йовзаш я боахама болхлошта.

Сихха гулбелар мехмастерскера болхлой, гIишлонхой, механизатораш, шофераш. Импровизированни сцена тIа дIадоладелар концерт.

Массаза мо, дика тIанийцар гулбеннараша Денисултанова Iайнас дIалокха «Даймохк», «Сакъердаме йиш» кхыйола ашараш. ЧIоаггIа тIоараш детташ тIанийцар къона вале а, республике дика вовзаш вола Ульбиев Хизар. Аккордеонаца цо лекхар нохч-гIалгIай ладувгIа ашараш.

Хана боккхагIболчар чIоагIа баркал оалаш ладийгIар Мусаев Ширване пандар тIехьа а боалабеш аьннача Нохч-ГIалгIай халкъа иллешка.

Концерт чакхдаьлар. Ремонтникий цIерагIа агитпоезда доакъашхошта баркал аьлар мехмастерской вулканизаторщика Магомадов Сулеймана.

Чакхъяьлар къахьегамхой перерыв а. Самукъадаьнна болхлой, шортта дIакъа баьлар...

С.-М. ЯСУЕВ,
тха штате воаца корреспондент.

Суда залера

ЧУРАВАЬННА «УНАХО»

Лор хьакхайкача мара рентгенкабинете чуваха бокъо йоацалга ца ховш вацар Сунженски района Орджоникидзевская яхача станице ваха Медов Бауди. Цхьабакъда, из хьежа ловш вацар. Тетта кабинете чу а ваьнна, сурт даккха ший яхаш рентгенологага В. Кузнецовага дехар де эттар из. Лоро дIахайтар балха ха чакхъяьнналга а унахочо яхар де ший вIаштIехьдоацалга а. Цох хIама хиланзар. Лора тIадувхача кIайча халата качматаш хьа а лаьца, кхерам тувса волавелар Б. Медов. Юххера а бехк боацача сага кач а вахар из.

Сунженски автотранспортни предприяте водитель Б. Медов халкъа суда хьалхашка эттар. Законо дIама деххара таIазар а дир цунна.

Цхьабакъда, укхаза тIадам оттабе бокъо луш дацар Сунженски центральни районни больница нийсвеннача хана сона лайнар. Массарел дукхагIа нах гулбеннабар рентгенокабинета наIара йисте. Из тамаш а яц: ерригача районе цаI мара доаца кизга да из. Цудухьа хийла моттигаш нийсду бIарччача дийнахьа хьежаш лаьттача а, лора тIаваха, кизга оттдайта аьттув ца боалаш саг дIаводаш а. Бокъонца дог тохалу кIаьдбаларагIа вIашкабаха латта боккхий нах, бераш мархIа доахка истий бIаргабайта.

Хьалха ловра цу тайпара хIамаш, кхоачамбоацараш къайлаххьар, дар дIаалацар. ХIаьз гIулакх хувцаденнад. Перестройка чулаьцай вай вахара ерригa оагIонаш, царна юкъе кертера социальнияр а йолаш. Из дийцле йиш яц Сунженски ЦРБ, райисполкома, НГIАССР унахцIено лорара министерства кулгалхоша.

М. МУРАТОВ.

САЛОIАЧА ДЕНОШКА

ШОАТТА

В. И. Ленина цIерагIа майда. 17.00. «Оргтехника» яхача объединене ДК художественни самодеятельноста концерт.

С. М. Кирова цIерагIа культуран салаIарен парк. 6.00 «УнахцIено» клуб. 9.00. Болх беш я аттракционаш. 10.00. «Гуйранара мелодеш» яха радиоконцерт. 10.00. «Дошо гуйре — 87» яха театрализованни цIей-ярмарка. 18.00. Дискотека.

В. И. Ленина цIерагIа ДК. 19.00. «ВIашагIкхетар» яха видеодискотека.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа ДК. 11.00. Авиамодельни кружок. 13.00. Драматически кружок. 14.00. Барзкъа хьадаккхен теги Iомавеш йола кружок. 16.00. Вокально - инструментальни ансамбль. 18.00. «УнахцIено» клуб. 18.00. Кагирхой салаIара сайре.

С. М. Кирова цIерагIа ДК. 11.00. Къахьегама цIей. «Оаха хьинарерча къахьегамца машар чIоагIбу».

Просвещене болхлой ЦIа. 9.00. «Говзал йола кулгаш» яха клуб. 16.00. Гитаристий ансамбло хьех. 16.00. ЦIейя иллеш. «Октябра кхелла иллеш». 17.30. Хореографически студи.

«Красный молот» завода ДК. 10.00. Iарбий меттала къамаьл дувца Iомалуш да. 15.00. Берий бальни халхарий кружоко хьех. 17.00. Iалам дезарий клуба консультаци. 17.30. «Сийлахьча хьахиннарий летопись» яха документальни фильмай кинофестиваль.

Халкъий ДоттагIала цIерагIа майда. 14.00. Нохч-ГIалгIайчен революционни, тIема, къахьегама сийлен моттигашка гIолла велосипедашца поход яр.

С. М. Кирова цIерагIа культуран салаIарен парк. 15.00. Гуйранара яйгача атлетика кросс.

КIИРАНДИ

В. И. Ленина цIерагIа майда. 17.00. Пролетбата цIерагIча ДК духови оркестра концерт.

С. М. Кирова цIерагIа культуран салаIарен парк. 9.00. Болх беш я аттракционаш. 10.00. Спортивни яхьаш. 10.00. «Революце иллеш» яха радиоконцерт. 14.00. «КIай ладья» яха шахматни клуб. 15.00. Массови ловзараш, викторинаш.

В. И. Ленина цIерагIа ДК. 10.00. Ткъаьиттара баьнарашта лаьрхIа салаIара сайре.

Н. К. Крупскаяй цIерагIа ДК. 9.00. Халхарий кружок. 9.00. Авиамодельни кружок. 14.00. «Къона краевед» яха клуб. 15.00. Гитаристий кружок. 15.00. «Къона ленинец» яха берий кинотеатр. «Къонача Ленина революце баькха хьалхара гIа». 18.00. Кагирхой салаIара сайре.

С. М. Кирова цIерагIа ДК. 10.00. «Говзаме кулгаш» яха клуб. 12.00. «Пионер» яха клуб. 13.00. «Революце - 70» яха документальни фильмай кинофестиваль.

Просвещене болхлой ЦIа. 11.00. Музыка езарий клуб. Турпала - патриотически илле цIей. 11.00. Книжкаш дезарий клуб. «Дунен лувкхера хила». 19.00. «Революце цIерагIа» яха тематически сайре.

«Красный молот» завода ДК. 9.00. Барзкъа хьадаккхен теген Iомалуш да. 10.00. Берий бальни халхарий кружоко хьех. 13.00. «Космонавт» яха берий кинотеатр. 13.00. «Кружевница» яха клуб. 14.30. «Ильича тIехье» яха утренник.

Пролетбата цIерагIа ДК. 14.00. «Хьаст» яха киноклуб. «Баьццарча цIен тешамаш» яха беседа.

«Оргтехника» объединене ДК. 10.00. «ЦIен-нана яха клуб. 11.00. «Росинка» яха берий кинотеатр. 12.30. Дешархой кIиранден клуб. «Ленин, Октябрь, Революци» яхача берий литература обзор. 13.00. Игротека. 13.00. Художественни самодеятельноста коллективий тIеххьара хьажар.

Филофонистий городской клуб. (Пушкина ул., 6). 10.30. ХIанзара музыка езарий заседани.

1-ча Мая цIерагIа беш. 9.00. Книжкаш дезарий городской клуб. Книжкай выставка. Книжкаш хувцар.

Редактор
О. Б. ГАДАБОРШЕВ.

ДIАХО А ДЕША ДIАЭЦ

Академика М. Д. Миллионщикова цIерагIча Къахьегама ЦIеча Байракха орден лелаеча Грозненски мехкдаьтта институто 1987/88 дешара шера дийнахьарча подготовительни отделене слушателаш дIаэцалга дIахохьу.

Подготовительни отделене дIаэц шин шерал кIезигагIа стаж йоаца (цунах тIеххьара шу ше деша хьожавеча предприяте болх баь хила еза) халкъа боахама дерригача доакъошкара болхлой, колхозхой, 1986 шера ноябрь бетта денз 1987 шера ноябрь чакхбаллалца йолча хана СССР Герзащарча Нишашка гIулакх даь баьнна цIабаьхка кагий нах.

Подготовительни отделене оттачарга е кахатааш хила деза:

а) заявлени;
б) предприяте кулгалхочо е эскара даькъа командира енна направлени;
в) юкъера дешар дешарах дола документ (подлиннике);
г) производственни характеристика;
д) къахьегама книжка копи;
е) унахцIено хиларах йола медицински справка (086-У формах);
ж) 3х4 см бустам бола 6 сурт (керта тIа хIама ца туллаш).

Заявленеш 10 ноябре кхаччалца дIаийю. Занятеш 1987 шера 1 декабре дIайолалу. Дийнахьарча подготовительни отделене деша багIарашта бетта 40 сом стипенди тел, общежитеца Iалашбу.

Собеседованеш ю математикахи, физикахи, нефтетехнологически факультете химехи математикахи.

Подготовительни отделене чакх а яьккха цу Iомадаьчох толаме экзаменаш дIаеннараш конкурса юкъе а боацаш хьалха хержача специальностех института цхьоалхагIча курсе дIаэц.

Институто иштта конкурса юкъе а боацаш медицински вузий подготовительни отделенешка дIаэц. нъшакокхьаямацту

Шоаш ца кхетар хатта укх адресах: г. Грозный, ГСП-2, Революце пр. 21, комната 2-24, 2-26 (керттера дешара корпус). Телефон 936-174.

ТЕЛЕВИДЕНИ

31 ОКТЯБРЬ

I ПРОГРАММА

7.00 — «Ха».
8.35 — Концерт.
9.00 — «ХIана, сендухьа?».
9.30 — ШоллагIа Ерригсоюзни халкъа творчества фестиваль.
10.00 — Вай цIа. Телевизионни журнал.
10.40 — «Урал — исторе оагIонаш». Телевизионни документальни фильма премьера.
11.00 — Дай-ноаной ди — шоатта. Школа реформа: традицеши новаторствои.
12.30 — Поэзе минуташ.
12.35 — «Алжир тахан». Киноочерк.
12.50 — «СелаIад» яхача халкъа творчества телепрограммай дунен халкъашта юкъера фестиваль. «Хороводе юкъе тхо дар». (СССР).
13.20 — Документальни фильм.
13.30 — Массанена а хIарана а. ТIемсн къахьегамен ветеранийн йоанхонах. гг. Ульяновскеи, Иркутскеи, Ташкентен балха опытах.
14.00 — «ДоттагIие». Телевизионни журнал.
14.30, 18.35, 00.25 — «Кердадараш».
14.40 — Сийлахьча Октябра юбилейга. «Исторе доврдгдоаца мугIараш». «Обратная связь». Художественни фильм.
16.30 — Гушдар — теша хададар.
17.30 — Мультфильм.
17.45 — «Дош дувцараш Колобокаш я». Мультипликационни фильма премьера.
18.40 — «Иштта котдоврдга». М. Горьке цIерагIча Московски художественни академически театра фильма - спектакла премьера. Автор — М. Шатров. Перерыве (19.45) — Шахматех йола дунен чемпионат.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Телехьажархочун спутник.
22.20 — Шоаттден сайрийна. «Аншлаг. Аншлаг».
23.40 — Баскетбольни обозрени.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.20 — «Малхбоален Сибаре». Киножурнал.
8.30 — Ритмически гимнастика.
9.00 — «Iуйрийнара почта».
9.30 — Дунен художественни культура.
10.05 — «Отель», у погибшего альпиниста». Субтитрашца художественни фильм.
11.25 — «Сновки, Чилями, Мотлин сои». Телевизионни документальни фильм. «Хьайбай дунен тIа» яхача цикла цара.
12.25 — Реклама.
12.30 — «Советски Iилман исторецара дувцараш». Документальни фильма премьера. 5-гIа фильм — «Атомщикаш» (ЦНФ).
13.35 — «Нохч-ГIалгIайчен кIира».
13.45 — Агропром: гIулакхаши нахи.
14.15 — Телефильм.
14.30 — «СалоIача сахьташка».
15.00 — Мультипликационни фильмаш: «Борзи ворхI бIийги кердача Iаьдалагlа», «Дошо чо».
15.30 — «Ах бийса ялалехьеи яьлчен».
17.00 — Футбол. СССР чемпионат. «Арарат» — «Спартак». Ереванера трансляци. Перерыве (17.45). — Теннис. Дунен халкъашта юкъера турнир. Бельгера передача.
18.45 — «УнахцIено».
19.30 — Футбол. СССР чемпионат. «Жальгирис») — «Динамо» (Москва). 2-гIа тайм.
20.15 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!». «Жу-жу-жу». Мультипликационни фильм.
20.30 — Теннис. Дунен халкъашта юкъера турнир. Бельгера передача.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — «ДинагIдола шераш». Художественни фильм.
23.00 — «Кердадараш».

1 НОЯБРЬ

I ПРОГРАММА

7.00 — «90 минут».
8.30 — Ритмически гимнастика.
9.15 — «Спортлото» тираж.
9.30 — Будильник.
10.00 — «Аз гIулакх ду Советски Союза!».
11.30 — Никъ берий клуб.
12.30 — Ашарий киоск.
13.00 — «Юртара сахьат».
14.00 — «УнахцIено».
15.00 — Сийлахьча Октябра 70 шу дузаш. «Новкъост илли» яхача Ерригсоюзни конкурса доакъашхой тIеххьара концерт.
16.35; 19.35; 00,05 — «Кердадараш».
16.40 — Бокс. Дунен кубок. Финал. Югославера передача.
18.00 — Дунен халкъашта юкъера панорама.
18.45 — Шахматех йолча дунен чемпионате.
19.05 — Мультипликационни фильмаш: «Тамашийна зурилг», «Борцакхи бутти», «КIай иикалг». (Казахстан).
19.40 — «Николая Батыгина деноши шераши». Телевизионни пхи сери йолча художественни фильма премьера. 1-гIа сери — «Лешаки».
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Кинопанорама.
23.20 — «Кагирхой слет». Сийлахьча Октябра 70 шу дизара хетаяь Ерригсоюзни комсомольцийи кагирхойи слетера репортаж.
23.35 — Футбольни обозрени.

II ПРОГРАММА

8.00 — Зарядке е дIаотта!
8.20 — Эрсий къамаьл.
8.50 — Хабаровски студе телевидене программа.
9.50 — «Нарвос» яхача ансамбла концерт. Ташкент.
10.05 — Теннис. Дунен халкъашта юкъера турнир. Бельгера передача.
10.50 — Мехка къаман театрий фестиваль. «ТIеххьара гIаргIура». Я. Купала цIерагIча Белорусски Паччахьалкхен академически театра фильм - спектакла премьера. Автораш — А. Дударев, А. Жук.
12.45 — «Советски Iилман историех дола дувцараш». Документальни фильма премьера. 6-гIа фильм — «Галактика бераш».
13.55 — «СелаIад» яхача халкъа творчества телепрограммай дунен халкъашта юкъера фестиваль. (СССР).
14.25 — «Тешам». Телевизионни документальни фильм.
15.40 — Бадминтон. «Литературная Россия» яхача газета приз яккхара йола дунен халкъашта юкъера фестиваль. «Измайлово» яхача спорта Дворецера передача.
16.10 — «Аукцион». Художественни фильм.
17.35 — «Сий». Телевизионни фильм.
18.00 — «Товарищи потомки». В. В. Маяковскех дола телевизионни документальни фильм.
18.55 — Реклама.
19.00 — Дунен музыкальни культура ганзера. Г. Свиридов. «Пушкинский венок». Кхоачашъераш: СССР халкъа артист А. Ведерников, Московски камерни хор. Новосибирска камерни хор. ЦТ-и ВР-и ВСО солистий ансамбль, РСФСР халкъа артист В. Минин.
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
20.15 — Теннис. Дунен халкъашта юкъера турнир. Финал. Бельгера передача.
21.00 — «Ха».
21.40 — Перестройка прожектор.
21.50 — Хоккей. Новкъосташха вIашагIкхетар. ЧССР сборни — СССР сборни. ЧССР-ера передача.
23.35 — «Кердадараш».

2 НОЯБРЬ

I ПРОГРАММА

7.00 — «90 минут».
8.30 — «Оахош сатувсачоа тIехьа долх». ЦIейна хетадаь пионерий концерт.
8.55 — «Сай ханах дувц аз». Телевизионни документальни фильма премьера.
9.25 — А. Бородин. № 2 йола симфони («Богатырская»).
9.55 — КПСС Центральни Комитета, СССР Лакхерча Совета, РСФСР Лакхерча Совета Сийлахьча Октябрьски социалистически революце 70 дизар дездара цхьана торжественни заседани. Кремлевски съездий Дворецера трансляци. Йистедаьлча (17.00) — советски илле концерт.
17.40 — Делегатскера музей. Советски агитационни фарфор.
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Сийлахьча Октябрьски социалистически революце 70 шу дизар дездеш. ЦIейна хетадаь концерт.
21.00 — «Ха». КПСС ЦК, СССР Лакхерча Совета, РСФСР Лакхерча Совета цхьана хиннача заседане.
22.30 — «Кердача дунен музыка». Телевизионни фильма премьера.
Йистедаьлча (23.40) — «Тахан дунен тIа». Шахматех дунен чемпионат.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — «Экран» яхача творчески объединене телевизионни документальни фильмаш: «Орел. Сийлен хьасташ», «Уральски лаьттан сий».
8.55 — «Сона вайнаа Ленин...». Доазол дехьарча яздархошта дагаахар.
9.25 — А. Бородин. № 2 йола симфони. («Богатырская»).
9.55 — КПСС Центральни Комитета, СССР Лакхерча Совета, РСФСР Лакхерча Совета Сийлахьча Октябрьски социалистически революце 70 дизар дездара цхьана торжественни заседани. Кремлевски съездий Дворецера трансляци. Йистедаьлча (17.00) — советски илле концерт.
17.45 — «Кердадараш» (нохчий меттала).
17.50 — «Хьамсарча лаьттан сий».
18.10 — «Депо». Документальни фильм.
18.20 — «Республика экранаш тIа».
18.45 — «Спортивни вахар».
19.15 — «Нохч - ГIалгIайче». Информационни программа.
19.30 — Дагестански АССР Ногайски района «Айланай» яхача фольклорни ансамбла концерт.
20.30 — Футбольни обозрени.
21.00 — «Ха». КПСС ЦК, СССР Лакхерча Совета, РСФСР Лакхерча Совета цхьана хиннача заседане.
22.30 — «Бердаш дохкала». Художественни фильм. 1-гIа сери.
23.35 — Велоспорт. Дунен халкъашта юкъера яхьаш. «Крылатское» яхача спорткомплекса ра передача.
23.55 — «Кердадараш».

ХЬАМСАРА НОВКЪОСТИЙ!
ДIАХЬОШ ДА 1988 ШЕРА
«СЕРДАЛО»
ГАЗЕТ ЯЗДАЙТАЛГА

Газет язду «Союзпечата» ерригача отделенешкеи агентствашкеи, предприятешкарча, учрежденешкарча, организацешкарча общественни уполномоченнеша.

Шера газет яздайтара мах 4 соми 8 кепиги ба. Из кхо ца деш, кхоаненга дехкаш тIехьа а ца доахаш, ханнахьа «Сердало» яздайта шоашта!

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске, ул. 92. Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместитела — 2-85-07; дехктохкама секретара — 2-84-68; отделий: партийна вахара — 2-80-12, 2-54-04; промышленностех транспортех — 2-75-81, 2-65-01; юрта боахама — 2-47-54, 2-90-66; культура — 2-64-75, 2-75-78; кехьанаш — 2-85-64; машинописни бюро — 2-89-51; корректорске — 2-89-88.

Газет арадувл шинарен, ерен, шоаттен деношка

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора — 2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-80-12, 2-54-04; промышленности и транспорта — 2-75-81, 2-65-01; сельского хозяйства — 2-90-66, 2-47-84; культуры — 2-64-75, 2-75-78; писем — 2-85-64; машинописное бюро — 2-89-51; корректорская — 2-89-88.

Заказ № 3659.

СФ02484. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92.